

HOOFSTUK 1

INLEIDING

“Ek bid dat hulle almal een mag wees, net soos U, Vader, in My is en Ek in U, dat hulle ook in Ons mag wees, sodat die wêreld kan glo dat U My gestuur het. Die heerlikheid wat U My gegee het, het Ek ook aan hulle gegee, sodat hulle een kan wees net soos Ons een is” (Johannes 17:21-22).

Die belangrikheid van die eenheid van die liggaam van die Here Jesus word in verskeie Skrifgedeeltes beklemtoon. Die hoëpriesterlike gebed van Jesus in Johannes 17 spreek hierin duidelik mee. Die Bybel laat geen twyfel oor die waarmaak van die eenheid van die kerk nie. Die eenheid van die kerk is 'n skriftuurlike werklikheid. Hierdie eenheid is nie bloot net 'n geestelike eenheid nie, maar moet ook kom tot 'n konkrete, sigbare eenheid.

Die eenheid van die kerk en in besonder die eenheid in die NG Kerkfamilie is tans 'n belangrike en aktuele fokuspunt in die kerklike debat. Die vraag waarmee die Kerk tans worstel is hoe hierdie eenheid vergestalt moet word. Hoe kan die Kerk, en by name die NG Kerkfamilie, hul eenheid sigbaar gestalte gee.

Die NG Kerkfamilie bevind homself tans in 'n impasse en die vordering op die pad na kerklike eenheid het in 'n groot mate tot stilstand gekom. Hierdie situasie

gee aanleiding tot baie vrae.

1.1 'n Kerkhistoriese en Kerkregtelike studie

Hierdie studie het ten doel om die verloop van die kerkverenigingsproses in die NG Kerkfamilie aan die orde te stel. Die historiese en kerkregtelike verloop sal in die besonder onder die vergrootglas kom. Ten einde hierdie taak sinvol uit te voer moet daar kortliks eers by die aard van die Kerkgeskiedenis en Kerkreg as teologiese wetenskap stilgestaan word.

Wetenskap word verstaan as die gesistematiseerde en gekontroleerde kennis van die werklikheid. Hierdie werklikheid is gegrond op die waarheid. Waarheid kan omskryf word as die ooreenstemming tussen die eksistensie en die verstaan daarvan, of anders gestel, die ooreenstemming tussen syn en denke. Waarheid het ook 'n historiese dimensie. Soms kan 'n saak op 'n gegewe tyd in die geskiedenis waar wees, maar later nie meer nie. Wanneer dit egter om die geopenbaarde waarheid van God gaan, kan ons van 'n bo-historiese en onveranderde waarheid praat.

In die lig hiervan kan **Teologie** omskryf word as die oorsprong, inhoud en invloed van die bo-historiese geopenbaarde waarheid soos dit voorgehou word in die Woord van God. Teologie hoef dus nie die waarheid te soek of te ontdek nie, maar kan bloot die geopenbaarde waarheid ondersoek (König 1978:27-28).

Teologie kan die teoloog nooit onaangeraak laat nie. Die teoloog is nie 'n objektiewe ondersoeker van die geopenbaarde waarheid nie, maar raak subjektief daarby betrokke in sy antwoord op die openbaring van God.

Die geskiedenis van die voortgang van die evangelieboodskap na die hemelvaart onder leiding van die Heilige Gees, en die verspreiding van die evangelie deur die kerk, kan omskryf word as **Kerkgeskiedenis**. As teologiese vak het die kerkgeskiedenis 'n geloofsdimensie. Die kerk is 'n "heilige, algemene Christelike kerk, die gemeenskap van gelowiges." Die kerk is dus 'n saak van geloof, maar tegelyk ook die kerk wat in die geskiedenis gevind word (Van't Spijker 1981: 107).

Die algemeenheid en katolisiteit van die kerk wat ons bely, word deur die Kerkgeskiedenis ondersoek. Hierdie aspek by die Kerkgeskiedenis as teologiese vak, dui op die universele aard daarvan. Die ekumeniese karakter van die Kerkgeskiedenis is nie heeltemal nuut nie en word in die moderne geskiedskrywing met groot klem gebruik. In hierdie studie gaan dit om die soeke na eenheid in die NG Kerkfamilie. Die Kerkgeskiedenis as beskrywing van die geskiedenis van die eenheid en verskeurdheid van die kerk kom dus hier aan die orde. In die lig hiervan is die studie ook 'n bepaalde ondersoek met raakpunte in die vakgebied van Ekumenika. Ekumenika is 'n jong vak wat op enkele uitsonderings na, nog nie 'n selfstandige plek met 'n eie akademiese departement verwerf het nie (Crafford 1991:18 en 1993:11). Hierdie proefskrif

gaan egter veel wyer as dit en daarom word dit binne die departement Kerkreg en Kerkgeskiedenis geskryf.

Die kerkhistoriese karakter van hierdie studie is van groot belang, veral met die oog op moontlike lesse vir die toekoms van die kerkgeskiedenis en die NG Kerkfamilie se soeke na eenheid. Natuurlik wil hierdie studie homself nie aanbied as die enigste en finale antwoord nie. Dit word reeds wyd in die betrokke vakwetenskap aanvaar dat niemand geskiedkundige feite totaal objektief kan weergee nie, en telkens word daar weer deur 'n eie kultuur-historiese en teologiese bril na die geskiedenis gekyk.

Die **Kerkreg** as wetenskap het te doen met die sigbare, geïnstitueerde kerk. Die Kerkreg hou hom besig met die sisteem van beginsels wat, volgens die Woord van God, toegepas moet word by die regering en inrigting van die Kerk van Jesus Christus. Vanuit die Gereformeerde standpunt was daar nog altyd hoë waardering vir die kerkregering en die handhawing daarvan as die van God gewilde instrument waardeur die lewe in die kerk beheers en aan die gesag van Christus onderwerp word. Die Kerk kan nie die Skriftuurlike kerkregering prysgee nie, want dit sal uiteindelik tot kerklike verval en swakheid lei wat die Kerk sal verhinder om sy roeping te vervul. Die vanselfsprekende belangrikheid van die Kerkreg as wetenskap, asook die bepaalde studie toegespits op die kerkverenigingsproses in die NG Kerkfamilie volg hieruit.

In die Kerkreg of *jus ecclesiasticum* word onderskei tussen die *jus constituendum* en die *jus constitutum*. Dit dui onderskeidelik op die reg soos dit volgens die Woord van God behoort te wees en op die reg soos dit werklik bestaan. “Die eerste is die wese, die laaste die vorm waarin die wese vasgelê is” (Geldenhuys 1951: 24). Die eersgenoemde is die ideaal en laasgenoemde is egter feilbaar.

Die Kerkreg moet in ooreenstemming wees met die wese, roeping en die oorsprong van die Kerk. Die kerkregering moet eerlik en getrou getoets word aan die grondslae van die Heilige Skrif. Die Skrif is inderdaad die skietlood (Amos 7:7-8) wat aangelê moet word teen die mure van die kerkregering (Kleynhans 1973:3).

1.2 Aktualiteit van die studie

Die NG Kerkfamilie bevind homself tans in ‘n impasse in sy soeke na eenheid. Hierdie situasie kan nie langer voortduur nie, spoedeisende optrede, studie en besinning is noodsaaklik!

“Daar kom ‘n tyd in die geskiedenis, ook van die kerk, wanneer die gesprek tot ‘n einde moet kom en tot die daad oorgegaan moet word. En as die tyd ernstig genoeg is, sal die daad ‘n buitengewone wees, d.w.s. anders as wat dit in die normale omstandighede sou geskied het” (Keet s.a.:5). Prof B B Keet skryf hierdie woorde rondom ‘n bepaalde tydperk in die geskiedenis van die NG Kerk

onder die titel: “Die klok het al gelui.” Hierdie woorde is ook waar in die huidige omstandighede op die pad na kerklike eenheid vir die NG Kerkfamilie. Die aktualiteit van hierdie studie lê in die feit dat ‘n historiese en kerkregtelike studie van die verloop van die kerkverenigingsproses van uiterste belang is.

Daar kan nooit aan die toekoms gewerk en beplan word as die verlede nie in ag geneem word nie. “Die hede het uit die verlede gegroei, en as die toekoms anders moet wees, is dit essensieel om die manier waarop die hede ontstaan het te verstaan. Dan kan die verlede oorkom en die toekoms gerekonstrueer word” (Van Aarde 1999:12-13). Vir die gelowige is die Christelike hoop in die toekoms. Om egter toekomstgerig te lewe vereis dat ek so objektief as moontlik uit die verlede sal put deur die mooi uit die verlede te behou en die foute van die verlede te vermy.

Dit is altyd makliker om ‘n saak terugskouend te beoordeel as vooruitskouend. Om na die foute van die verlede te kyk, dit te bestudeer en selfs uit te lig beteken nie dat die mense van die verlede gekritiseer en verwerp word nie. Daar moet aanvaar word dat die besluite van die verlede die beste was met die lig tot hul beskikking. Die aktualiteit van die verlede vir die hede en die toekoms is natuurlik om die positiewe en die effektiwste optrede in die verlede raak te sien en daarop te bou.

Die NG Kerkfamilie was vir nagenoeg twee honderd jaar een kerk. Vir bykans

een honderd en vyftig jaar is die kerke geskei op kleurgrondslag. In hierdie tyd het die behoefte gegroei om weer een te wees en het die NG Kerkfamilie die pad begin loop na kerklike eenheid. Hierdie pad is egter gekenmerk deur slaggate en hindernisse en het tot gevolg gehad dat die proses tot kerklike eenheid soms gedreig het om tot stilstand te kom. Hierdie situasie vereis egter meerdere studie ten einde die NG Kerkfamilie te kan dien op sy weg na eenheid. Juis dit is die doelwit van hierdie studie.

1.3 Vraagstelling en Hipotese

Die Kerk se soeke na eenheid word somtyds gekenmerk deur die beweging en spanning tussen eenheid en verskeurdheid. In die NG Kerkfamilie speel toenadering en verwydering voortdurend 'n bepaalde rol in die onderlinge verhoudings.

Die vraag wat hierdie studie probeer beantwoord is of die historiese verloop van die kerkverenigingsproses in die NG Kerkfamilie ook tekenend is van die bogenoemde stelling. Voorts word ook gepoog om te antwoord op die vraag wat die rol van die kerkreg is in die verloop van die kerkverenigingsproses. Die studie sal poog om 'n wetenskaplik gefundeerde beoordeling te doen van die volgende hoofhipotese en twee subhipoteses, naamlik:

Hoofhipotese:

Meer faktore as net die teologiese, kerklike en kerkregtelike speel dikwels 'n rol in die vordering al dan nie met kerkverenigingsprosesse. Verskeie ander faktore speel 'n rol in die proses en oefen 'n bepaalde invloed uit op die vordering van die proses.

Subhipotese 1:

Bewustelik of onbewustelik sonder ons bepaalde faktore in die proses uit al dan nie. Sommige faktore word deur gespreksgenote uitgesonder terwyl ander faktore deur ander weer op die tafel geplaas word.

Subhipotese 2:

Die vermoede dat ons dieselfde einddoelwit het is nie altyd korrek nie. Verskillende agendas speel heel dikwels 'n bepalende rol in die verenigingsproses.

1.4 Metode en werkwyse

Die metodologiese verantwoording van die studie vind sy grond in die gebruik van die histories kritiese metode in die hantering van die bronne. Sover moontlik is gebruik gemaak van primêre bronne in die navorsing. Ook het persoonlike onderhoude deel gevorm van die belangrike proses van die versameling van inligting en die interpretasie en verwerking daarvan. Ongelukkig kon daar na

verskeie pogings nie 'n onderhoud met 'n verteenwoordiger uit die NG Kerk in Afrika plaasvind nie. Tog kon die standpunt van diè betrokke kerk en die belewenis van sy lidmate verkry word uit 'n notule van 'n vergadering wat gehou is met die Vrystaatse moderature van die NG Kerk, NG Kerk in Afrika en die Verenigende Gereformeerde Kerk in Suider-Afrika in Bloemfontein.

Die feitlike gegewens is so objektief as moontlik uit die bepaalde bronne weergegee. Ook is van sekondêre bronne gebruik gemaak wat voorts ook so objektief as moontlik hanteer is. Dit bring die hele saak van objektiviteit van die skrywer ter sprake. Natuurlik kan niemand absoluut objektief wees nie en die aanbieding van geskiedkundige en kerkregtelike feite bly ook maar die subjektiewe interpretasie van die skrywer. Met hierdie studie is dit beslis nie anders nie. Die vertrekpunte van die skrywer was om te alle tye te poog om so objektief as moontlik te wees. Met die interpretasie en beoordeling is uitgegaan van die gereformeerde teologie soos dit tradisioneel uiting vind in die NG Kerk.

'n Poging is aangewend om 'n eerlike bydrae te lewer tot die NG Kerkfamilie se denke oor eenheid en ook die kerke se benadering tot die kerkverenigingsproses in die toekoms. Daar is gepoog om tot 'n beter verstaan van die situasie en die problematiek rondom die kerkverenigingsproses te kom. Die studie word nie net onderneem ter wille van beter verstaan nie, maar om as stimulus te dien om verandering te bewerkstellig in die toekoms ten opsigte van hierdie uiters belanglike proses in die NG Kerkfamilie.

Teen hierdie agtergrond moes 'n keuse gemaak word oor die aanbieding van die stof. Daar is gekies om eerstens die historiese verloop te hanteer en daarnaas die belangrike kerkregtelike beginsels aan die orde te stel. Hoofstukke twee tot sewe hanteer die historiese verloop. In hoofstuk agt word die prinsipiële kerkregtelike beginsels teenwoordig in die kerkverenigingsproses onder die vergrootglas geplaas. In hoofstuk nege word onder andere besin oor die kerkregtelike struikelblokke in die proses en hoofstuk tien hanteer die verskillende modelle op die tafel. Die slothoofstuk bedien die leser met bevindinge en bied 'n moontlike model vir die proses aan.

Interpretasie en beoordeling vind deurlopend in die studie plaas. Alle hoofstukke word aan die einde ook voorsien van 'n beoordeling in die vorm van 'n evaluering en gevolgtrekking. Slegs hoofstuk nege beskik nie oor 'n beoordeling aan die einde van die hoofstuk nie, omdat evaluering en interpretasie in die bepaalde hoofstuk duidelik deurlopend tot sy reg kom.

1.5 Terreinafbakening

Soos reeds duidelik aangedui is wil hierdie bepaalde studie fokus op die historiese en kerkregtelike verloop van die kerkverenigingsproses in die NG Kerkfamilie. Histories word gekyk na die tydperk sedert 1652 tot tans. Kerkregtelik is die uitgangspunt die kerkreg soos dit in die gereformeerde tradisie sy grondslag vind en tot uiting kom in die NG Kerk.

Die NG Kerkfamilie verwys na die NG Kerk, die NG Kerk in Afrika, die Verenigende Gereformeerde Kerk in Suider-Afrika en die Reformed Church in Africa. Alleen die NG Kerkfamilie in Suid-Afrika is hier ter sprake en dui op die sogenaamde “moederkerk” en die “dogterkerke”, soos daar vroeër na verwys is.

Hoewel sommiges verkies om te verwys na ‘n nouer eenheid of die wysiging van die kerkverband of ‘n nuwe kerkverband in die NG Kerkfamilie (Strauss 1999:33-34), kies die skrywer tog vir die term kerkvereniging. Die keuse van hierdie term word onder andere gegrond op ‘n juridiese oogpunt en dui op die eenwording van bepaalde kerke tot een kerk. Uit ‘n historiese oogpunt kon ook selfs verwys word na ‘n kerkhereniging in die lig van die feit dat daar wel vroeër totale eenheid was. In hierdie studie sal die term kerkvereniging gebruik word.

Kerkhistories-kerkregtelik beskou het ons hier met ‘n proses te make. Daarom is die uitgangspunt van die studie ook dat daar prosesmatig gekyk moet word na die verloop van die kerkvereniging in die NG Kerkfamilie.

HOOFSTUK 2

KERK OP EENHEID GEBOU

2.1 Die NG Kerk as eerste Europese Kerk op Suid-Afrikaanse bodem

Gedurende die sewentiende eeu beleef Europa 'n bloeitydperk wat gekenmerk word deur ekonomiese welvaart, die uitbou van staatkundige mag, asook 'n soeke na groter winste in die handel. In 1602 vorm die konkurierende Nederlandse maatskappye 'n vereniging naamlik die "Vereenigde Oost Indische Compangne" (V.O.C.) Onder leiding van die Here XVII, sy sentrale bestuur, ontvang die V.O.C. die monopolie om namens Nederland handel te dryf, kolonies te stig, verdrae te sluit en forte op te rig in die gebied vanaf die Kaap die Goeie Hoop, ooswaarts, tot by die straat van Magellaan. 'n Gebied wat strek oor die Indiese- en Stille Oseane. In 1622 word 'n oktrooi deur die State-Generaal (die Nederlandse regering) aan die magtige Nederlandse handelsinstelling verleen om "te conserveren het publijcke gelooff." Dit het prakties beteken dat die Gereformeerde Kerk in die gebiede gestig is en ook daar bevorder is (Crafford & Gous 1993:275-278; Van der Watt 1976:1 – 5).

Op 6 April 1652 sit Jan van Riebeeck voet aan wal aan die Kaap in opdrag van die V.O.C. om 'n verspreidingspos te stig. Hoewel permanente volksplanting nie deel van sy opdrag was nie, sou daar geleidelik groei en ontwikkeling plaasvind,

wat tot gevolg gehad het dat daar in Oktober 1656 toestemming gegee is tot die vestiging van Vryburgers aan die Kaap. Hierdie Vryburgers kon nou op hulle eie grond boer terwyl die Kompanjie ook voordeel daaruit kon put. Volksplanting was reeds goed op dreef!

Van der Watt (1976:3) wys daarop dat “volgens die patroon van die sewentiende eeu is volksplanting en kerkplanting bloot as twee kante van dieselfde onderneming gesien”. Daar is gepoog om slegs mense van Gereformeerde belydenis tot die volksplanting toe te laat. ‘n Gereformeerde monokultuur het in hierdie tyd aan die Kaap bestaan (Loubser 1987:3-4).

Hoewel die kerk aanvanklik klein en ongeorganiseerd was, is die meeste geestelike versorging deur die sieketroosters en voorgangers gedoen. Sy take het onder andere die volgende behels: die waarneem van die huisgodsdienst, die siekes besoek, die jongmense katekiseer, die veroordeeldes in die gevangenis bystaan en as voorganger optree.

Vanaf die begin van die nedersetting aan die Kaap sou Van Riebeeck sorg dra dat die kerklike lewe volgens die eise van Gods Woord ingerig word. Die owerheid sou hieroor toesig hou. Tussen die Kerk en Staat was daar ‘n hegte verhouding. Adonis (1982:22) beskryf dit as ‘n “ingewikkelde verstrengeling.” Beide Kerk en Owerheid het hieruit voordeel getrek deur wedersyds beskermende maatreëls. Die geestelike bediening van die amptenare aan die

Kaap was in wese maar 'n onderdeel van die diens wat die V.O.C. aan sy amptenare gegee het. Geldenhuys (1951:37-38) wys daarop dat die predikante amptenare was met die rang van Onderkoopman. Die kompanjie het sy salaris betaal, hom voorsien van randsoene en het ook sy standplaas aan hom toegewys.

Die kerkverband in Nederland het die opsig oor die geestelike diens aan die Kaap uitgeoefen en wel deur die classis van Amsterdam. Kontak met die moederkerk in Nederland het deur middel van korrespondensie plaasgevind (Odendaal 1957:25-66). Voor 1665 was daar nog geen kerkraad aan die Kaap nie, selfs daarna is daar nooit enige plaaslike ampsdraer na 'n meerdere vergadering in Nederland afgevaardig nie (Nieuwoudt 1990:75). "Teen 1745 was daar 'n poging om 'n classis tot stand te bring. Weens teenkanting uit Nederland het daar uiteindelik 'n gekombineerde kerkvergadering ontstaan sonder kerkregtelike status in terme van die geldende Kerkorde" (Coertzen 1991:149).

Die Edik van Nantes word in 1685 deur die koning van Frankryk herroep. Die edik het beskerming aan die Protestante verleen. In die vervolging wat daarop volg, vlug duisende mense uit Frankryk. Ook in die Kaap, vind ongeveer 150 Hugenote 'n tuiste, en dit sou tot gevolg hê dat die Gereformeerde geloof versterk is (Brown 1999:1). 'n Merkbare bydrae is hierdeur ook tot die gelede van die NG Kerk en tot 'n sterker eenheid in die NG Kerk gemaak.

Die NG Kerk was vanaf sy vestiging in 1652 een Kerk. Hierdie eenheid sou voortduur vir bykans 200 jaar. Lidmate vanuit alle groeperinge het in een Kerk aanbid. Onder die groeperinge was koloniste, slawe en bekeerlinge uit die inheemse volkere (Hofmeyr 1996:331). Tog wys Adonis (1982:30-32) daarop dat die terminologie in hierdie periode vir swart en blank verskil het. Volgens die skrywer is die begrippe “blank”, en “christen” as sinonieme gebruik, terwyl die begrip “heiden” gereserveer is vir die Khoi-khoi, slawe, San, Nguni en Sotho volkere. In die lig hiervan word daar gepoog om aan te dui dat daar ‘n versleggende verhouding tussen die Khoi-khoi en die blanke koloniste was.

Hierteenoor kan nie nagelaat word om daarop te wys dat daar wel ‘n sendingywer bestaan het, waarin Jan van Riebeeck reeds ‘n voorbeeld gestel het, want op 3 Mei 1652 word Eva, ‘n Khoi-khoi vrou, in die gemeente gedoop as resultaat van Van Riebeeck en sy vrou se toewyding en onderrig. Ook die sieketroosters het hier ‘n belangrike rol gespeel. Agt jaar na sy aankoms in 1695 rapporteer ds Petrus Kalden dat die getal bekeerlinge uit die heidene tydens sy bediening reeds die honderdmerk oorskry. Hierdie gelowiges is gedoop, het openbare belydenis van geloof afgelê, en was dus volledige lidmate van die NG Kerk (Kleynhans 1973:303). Ds Kalden het selfs “die moeite gedoen om die moeilike Hottentottaal met sy klapgeluide aan te leer.” (Van der Watt 1976:48).

In die lig van bogenoemde, is dit duidelik dat daar reeds vroeg erns gemaak is met die verkondiging van die Evangelie aan die inheemse volkere en slawe. Hoe

lofwaardig hierdie poging ookal was, is Sendingwerk uitsluitlik deur private inisiatief onderneem.

Sedert die begin van die agtiende eeu het die kerk in aanraking gekom met verskillende sendinggenootskappe en sou daar weldra in die Kaap verskillende sendinggenootskappe begin arbei.

2.2 Sending: 'n Saak van hoë prioriteit

Te midde van verflouing in die geloof het daar in die agtiende eeu op verskeie plekke herlewings uitbreek. Voorbeelde hiervan is Duitsland, Engeland en in die VSA. Dit het tot gevolg gehad dat verskeie sendinggenootskappe tot stand gekom het. Die agtiende eeu staan in die teken van die opbloeï van die Protestantse Sending.

In 1706 het twee sendelinge naamlik B Ziegenbalg, en H Plütschau op hul terugreis vanaf die Ooste na Europa, die nood vir sending raakgesien. As gevolg van hul ywer stuur die Morawiërs 'n Duitse sendeling na Suid-Afrika. Op 9 Julie 1737 het Georg Schmidt aan die Kaap aangekom en sy werk begin by Genadendal, in die Caledon distrik. Dit blyk dat die koloniste nie altyd geesdriftig was vir die sendingsaak nie. Die volgende kan as redes aangevoer word: Die saamtrek van 'n aantal Khoi-khoi op 'n sendingstasie het by

sommige koloniste die vrees laat ontstaan dat luiheid en werkloosheid hoogty sou vier.

- Bekommernis het ontstaan dat hierdie 'n toevlugsoord vir wetsoortreders sou word.
- Die koloniste het die sendelinge as vreemdelinge beskou. Die Duitse sendeling was dus vir hulle 'n indringer.
- Die opvatting het bestaan dat slegs die godsdienstvorm wat deur die owerheid erken word aanvaarbaar is.
- Die Kaapse leraars het ook in botsing gekom met Schmidt omdat hy as ongeordende, sy bekeerlinge gedoop het (Van der Watt 1976:49).

In 1744 verlaat Georg Schmidt die Kaap.

Verskillende Sendinggenootskappe het hier te lande 'n belangrike bydrae gemaak, byvoorbeeld die Londense Sendinggenootskap, die Metodiste Evangeliese Sendinggenootskap, Metodiste, Rynse Sendinggenootskap en nog talle ander. Op inisiatief van J Th Van der Kemp word selfs 'n "Zuid-Afrikaansche Maatskappy tot bevordering van Christus Koninkrijk" in 1799 gestig. Later sou dit bekend staan as die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap (SASG). Alhoewel die organisasie nie offisiële verband met die NG Kerk gehad het nie, was baie van die lede tog leraars van die NG Kerk. Ds MC Vos is verkies as een van die eerste direkteure (Adonis 1982:37; Kleynhans 1973:305-308).

“Die verhoudingspatroon tussen die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die sendelinge van die verskillende genootskappe was ingewikkeld en het gewissel van entoesiasme en vriendskap, tot skeptisisme en vyandigheid” (Kotzé 1978:76).

In kerklike kringe was daar 'n groeiende ontevredenheid teenoor die werk van die SASG omdat sommige gevoel het dat sendingwerk vanuit die kerk gedoen moet word. Die genootskap het ook by geleentheid sonder die plaaslike kerkraad opgetree en in plekke soos Stellenbosch en Wellington is, soos die heidene, ook die blankes geestelik bearbei (Van der Watt 1976:52).

Geleidelik het die gedagte van afsonderlike plekke van aanbidding vir blank en gekleurd begin posvat. Die SASG het oorgegaan “tot die oprigting van 'n afsonderlike gebou vir die bearbeiding van nie-blankes” (Hanekom 1961:58). NJ Smith (1972:62) wys egter daarop dat die beleid van die SASG ten opsigte van gemeentevorming “tot 'n veelrassige kerk sou moes lei.”

Kom.-Genl. De Mist was van mening dat die SASG wel optree op die terrein van die NG Kerk, as erkende kerk. Hy was ook gekant teen die bediening van die sakramente deur die sendelinge en selfs teen die hou van eredienste op Sondag. Hy was van mening dat die sendelinge buite die grense van die volksplanting moes werk. Volgens De Mist, moes 'n sendeling nie toegelaat word om nader as

drie dagreise van die gevestigde gemeente te werk nie. Hy het die oprigting van 'n aparte kerkgebou in Kaapstad met argwaan bejeen (Kleynhans 1973:310).

Die SASG het almal wat tot bekering gekom het in 'n Sendinginstituut opgeneem. Die NG Kerk het egter die beginsel gehandhaaf dat alle bekeerlinge in die plaaslike NG gemeente opgeneem moet word, alhoewel aparte kerkgeboue soms vir hulle opgerig is. Daar is dus in verskillende kerkgeboue aanbid, maar almal het onder een plaaslike kerkraad geresorteer (Adonis 1982:37).

Kleynhans (1973:311) kom tot die gevolgtrekking, "dat die gedagte aan 'n afsonderlike gemeente dus blykbaar reeds voor 1819 in die hart van die SASG gelewe het." In Januarie 1820 lewer eerw. JH Beck sy intreerede as sendeling en het met groot ywer die taak begin uitvoer. In Augustus dieselfde jaar word vier bekeerlinge gedoop in die "Gesticht", die tweede kerkgebou wat in Kaapstad tot stand gekom het. Augustus 1820 word dan ook beskou as "die geboortemaand van die Zuid-Afrikaansche Gesticht as 'n afsonderlike gemeente vir die nie-blanke bevolking van Kaapstad" (Els 1971:117).

Meer en meer slawe is gedoop en het belydenis van geloof afgelê. Die getal slawe wat lidmate geword het, het teen 1832 reeds meer as 3000 getel. Die getalle uit die inheemse volke het ook bly groei. Die gebruik het ontstaan om lidmate in die kerkregisters onder afsonderlike groepe aan te teken, naamlik as gedoopte slawe en gedoopte Christen kinders (Hanekom 1961:57).

Die groeiende getal bekeerlinge uit die slawe en inheemse volke, die opvallende verskille in die benadering van die NG Kerk en die SASG ten opsigte van die inskakeling van bekeerlinge in gemeenteverband, die onderskeid wat gemaak is ten opsigte van die dopelinge in die kerkregisters, asook die oprigting van aparte kerkgeboue vir blankes en anderskleuriges om afsonderlike eredienste en bidure te hou, het die tafel gedek vir die vorming van afsonderlike gemeentes. Die eerste Sinodes van NG Kerk sou weldra hieraan aandag moes skenk.

2.3 'n Eie Kerkverband kom tot uiting in eie Sinodes

Die kerklike kontak wat die NG Kerk voor 1806 met die moederkerk in Nederland gehou het, was nie gemotiveer uit 'n ekumeniese ingesteldheid nie, maar bloot omdat die Kerk homself afhanklik en onselfstandig gevoel het. Hierdie verhouding is egter deur die Britse besetting, op 'n gedwonge wyse verbreek. Sodoende moes die NG Kerk noodgedwonge groei tot groter selfstandigheid (Crafford & Gous 1993:280).

2.3.1 Die eerste Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika: 1824

Di Jh von Manger, JC Berrangè en A Faure skryf op 19 Junie 1824 'n brief waarin hulle die inisiatief neem om die eerste Sinode byeen te roep. Die skrywers van die brief beroep hul op artikels 46 tot 49 van die kerkorde van De

Mist, waarvolgens 'n algemene kerkvergadering in die vooruitsig gestel word (Kleynhans 1985:31).

Na die onderhandelinge met Lord Charles Somerset en sy goedkeuring, word die eerste Sinode op 2 November 1824 in die Kaap geopen. Die staat is tydens die vergadering verteenwoordig deur die Kommissarisse-politiek. Deur die handelinge van die Sinode blyk dit duidelik "dat die bedoeling was om 'n kerkverband met 'n eie identiteit, in onderskeiding van die samestellende gemeentes, in die lewe te roep (Stegman 1985:68). 'n Verdere bewys hiervoor blyk uit die feit dat die Sinode reeds tydens sy eerste sitting as regs persoon opgetree het, deur die feit dat die kerk 'n werkgewer geword het in die benoeming van 'n sendeling. Daar is besluit om naas die predikante-amp, ook die amp van sendeling amptelik in te stel (Adonis 1982:38; Van der Watt 1980:110).

2.3.2 Die Kerk kry sy eie sendeling: 1826

Tydens die tweede sinodesitting in 1826 word die Duitser, Leopold Marquard, as sendeling georden. Op die Sinode is ook 'n reglement ter ordening van sendelinge opgestel.

Met die bevestiging van Marquard, as die eerste sendeling van die NG Kerk, het

die kerklike reglement wat die ordening van sendelinge reël, duidelik bepaal dat so 'n sendeling die sakramente mag bedien, dat hy hom tot die heidene moet wend en nie mag inbreuk maak op die regte van die gevestigde kerk nie (Van der Watt 1980:110).

Tereg merk Van der Watt (1980:110) op dat, "Nie-blankes voortaan al hoe meer afsonderlik bearbei sou word, en daarmee was die beginsel vir die ontstaan van afsonderlike kerke reeds in die kiem aanwesig." NJ Smith (1972:50) beskou die instelling van die sendelingamp as die eerste stap wat "onvermydelik tot die vorming van afsonderlike gemeentes" vir die inboorlinge moes lei. Volgens GBA Gerdener (1951:34) het die NG Kerk, "ondubbelsinnig tot standkoming van 'n aparte kerk uit die heidendom beoog".

2.3.3 1829: 'n Moeilike vraag word ter tafel geneem

In die gemeente Somerset-Wes het vroeë ontstaan rondom die gebruik van die nagmaal, en die teenwoordigheid van anderskleuriges by so 'n erediens. Verskillende skrifgeleerdes is gebruik om bepaalde argumente te staaf. Ouderlinge Wouter de Wet en De Vos het onderskeidelik uit verskillende tekste probeer aandui dat, "the Coloured member, Bentura, had to refrain from partaking communion, otherwise he would be a stumbling block to his weaker brothers," (Loubser 1987:8). Die plaaslike leraar, ds J Spijker, het gewys op die

korrekte gebruik van die tekse uit die Bybel, maar hierdie vrae sou uiteindelik ook in die meerdere vergaderings neerslag vind.

Die Kerkraad van Somerset-Wes vra in 1829 aan die Ring van Kaapstad die volgende: “Zal men personen van de Kleur (Hottentotten, Bastaards, Vry-Zwarten en Slaven ...) tegelyk met geborene Kristenen aan de Avondmaals tafel laten gaan, of moet men de zoodanigen verpligten het H. Avondmaal afzonderlyk gebruiken en wel nadat geborene Kristenen van beide sexe gecommuniceerd hebben?” Hierop antwoord die Ring in geen onduidelike taal: “dat men volgens de leer des Bijbels en den geest des Christendoms verplicht is, zoodanige personen, tegelyk met geborene Christenen tot die Heilige Avondmaal toe te laten.” Op die vraag van die leraar van Somerset-Wes rakende “zulke leden der Gemeete en inzonderheid Kerkraadsleden, die zich openlijk daartegen verzetten”, antwoord die Ring kortweg: “volgens die Wet.” (Notule Ring van Kaapstad 1829: 252-253).

Met die antwoord van die Ring van Kaapstad, sou dit stellig gou duidelik word dat die laaste woord rondom die betrokke saak nog nie finaal gesprek is nie. Dieselfde jaar vind die Sinodesitting plaas, en by daardie geleentheid word die saak weer op die tafel geplaas, en wel as ‘n beskrywingspunt op die agenda van die Sinode. Die Ring van Swartland vra deur sy beskrywingspunt aan die Sinode die vraag of “het Avondmaal gelyktydig aan alle ledematen zonder onderscheid van Kleur of afkomst” bedien mag word (Acta Synodi 1829:71).

Die Kommisaris-politiek, JA Truter en DF Berrangé, het albei beswaar aangeteken teen die bespreking van die vraag, aangesien dit volgens hulle oordeel afdoen aan die waardigheid van die Christelike Godsdienst. “Hulle verwondering en selfs verontwaardiging oor die indiening van so ‘n voorstel kon hulle nie verberg nie.” (Kriel 1963:55). Ook wys die sinode daarop dat die gemeente waarin hulle behoort “zoodanige twyfel nimmer hebben hooren opperen.” (Acta Synodi 1829:71) Adonis (1982:40) wys tereg daarop dat die optrede van die twee verteenwoordigers van die staat gesien moet word in die lig van Ordonnansie 50 van 1828. “Together with Ordinance 50 of 1828, which granted the Hottentots and freed slaves equal rights with Whites, Ordinance 49 of the same year terminated all previous efforts to keep Black and White apart.” (Loubser 1987:10).

Die kerkorde wat in 1829 in gebruik was het geen ruimte geskep vir ‘n ander standpunt of besluit nie. Daarmee saam was besluitneming van die sinode onderhewig aan die goedkeuring van die staat. Dit is dus begryplik, in die lig van bogenoemde, dat die sinode, ten spyte van ‘n lang bespreking, die volgende besluit neem: “dat men dit voorstel tot geen onderwerp van deliberatie of beslissing bij de Synode behoorde te maken; maar hetzelfde als een onwrikbaren stelregel op het onfeilbaar Woord van God gegrond, behoort aan te merken: dat, bij gevolg, alle Kristen gemeenten, en elk Kristen in het bijzonder, verpligt is, overeenkomstig dezelve te denken en te handelen” (Acta Sinodi 1829:72).

Die sinode, asook die ring van Kaapstad wou dus in geen onduidelike taal die vorming van groepe in die kerk afwys. Tog is die moeilike vraag onbeantwoord op die tafel gelaat.

2.3.4 'n Nuwe reglement word gebore

Tydens die Sinode van 1834 word 'n reglement met die titel: "Ontwerp van bepalingen belangende de Gereformeerde Zendelingsgenootschappen in de Nederduitsche Gereformeerde gemeenten in Zuid-Afrika" goedgekeur. Hierdie reglement het nie ingedruis teen die besluite van 1829 nie, maar het wel die leraars aangemoedig om dit te vergemaklik vir anderkleuriges om die eredienste in blanke gemeentes by te woon. (Adonis 1982:40-41; Van der Watt 1980:111).

Artikel 8 van die reglement het soos volg gelui: "De gemeenten door aldus geconstitueerde genootscheppen opgericht uit heidenen en Mohammedanen zullen zijn en genoemd worden Presbijteriaansche gereformeerde gemeenten der Naturellen" (Van der Watt 1980:111). So het artikel 9 verder bepaal dat lidmate by vertrek uit die gemeente aangewese sal bly op soortgelyke "gemeente der Naturellen", maar waar geen gemeentes vir anderkleuriges bestaan nie, hul attestate oorgedra moes word na die NG Kerk. Later by hul vertrek, kon hul attestate weer na 'n gemeente vir anderkleuriges oorgeplaas word.

Kleynhans (1973:315) is van mening dat die goedkeuring van die reglement in 1834 'n belangrike mylpaal in die kerkregtelike ontwikkeling van die NG Kerk was. Hy oordeel dat die besluit “die Ned. Geref. Kerk verband op afsonderlike grondslag vir inboorlinglidmate in beginsel goedgekeur en daargestel” het. Hiermee is daar meer in die besluit gelees as wat die bedoeling was en moet so 'n standpunt afgewys word. Die Sinode wou hiermee geensins 'n aparte kerk totstand bring, of in beginsel daaraan toestemming verleen nie. Tereg merk Van der Watt (1986:33) op: “Wanneer ds. G.W.A. van der Lingen se voorstel op die 1834 Sinode aanvaar word, word daarmee die beginsel van bediening in afsonderlike gemeentes aanvaar, maar beteken dit geen kerklike apartheid nie.”

2.3.5 Vier Sinodes handhaaf die besluit om eenheid

Op die vyfde Sinodesitting in 1837 is met teleurstelling verneem dat die reglement selfs nog nie die voorlopige sanksie van die owerheid ontvang het nie. Die gebruik van gesamentlike aanbidding is weer gehandhaaf en 'n beroep is op gemeentes gedoen om “geneogzame plaats overgelaten worde voor heidenen die zich tot de openbare godsdienst begeven, in welke zij kosteloos van zitplaatsen voorzien worden.” (Acta Sinodi 1837:171, bylaag 105:1194).

Die standpunt van die Kerk was dus duidelik dat die Evangelie aan die heidene verkondig moes word en dat hul as lidmate alle kerkregtelike voorregte binne die kerkverband moes geniet. Hierdie regte en voorregte van die lidmate uit die

heidendom is binne die Moederkerk, en by name Moedergemeentes, verseker en beskerm. Tog was daar bepaalde probleme in sekere gemeentes en dit sou tot spanning lei. Blanke lidmate van Swellendam versoek in 1845 dat anderskleuriges voortaan afsonderlik nagmaal moet gebruik. Ook stel hulle dit duidelik dat indien dit nie gebeur nie, hulle alle steun aan die kerk sou onttrek. Verder dreig hierdie lidmate om hulleself af te skei van die kerk en wel onder 'n ander leraar "die zoo ... zoude handelen." (Notule Kerkraad Swellendam 4 Jan. 1845:97). In 1849 het die kerkraad van Kaapstad ook by verskeie geleenthede sake rakende kleurkwessies moes hanteer. (Kleynhans 1973:315-316).

Die volgende Sinodes, naamlik 1842, 1847 en 1852, is nie veel te vermeld in verband met die onderwerp van die studie nie. In 1842 handhaaf die Sinode wel sy besluit ten opsigte van diegene wat onder sendelinge se arbeid gedoop word en sodoende lidmate van die NG Kerk word en in die registers van die Kerk aangeteken word. (Van der Watt 1980:111).

Van der Watt (1980:112) toon aan dat die Kerk 'n "onmiskembare kerklike tweestroompraktyk" gevolg het ten opsigte van die anderkleuriges in die kerk. Hy onderskei tussen "kerklike assimilasië" en "kerklike differensiasie". Kerklike assimilasië dui daarop dat die Kerk reeds van vroeg af anderskleuriges saam met blanke lidmate in een kerkgebou laat vergader het, ook het hulle saam aan dieselfde nagmaalstafel gesit en dus alle kerklike voorregte saam geniet. Die besluite van die Sinodes van 1829, 1837 en 1842 onderstreep hierdie gebruik in

die kerk. Die praktyk ten opsigte van kerklike differensiasie blyk reeds van vroeg af in die kerk naamlik dat byvoorbeeld slawe wat lidmate geword het, as afsonderlike groep in die kerkregisters aangeteken is, asook die gebruik dat “gestigte” en “oefenhuse” vir anderkleuriges oral voorgekom het. Die konsepreglement van 1834 het hierdie gebruik in die Kerk weerspieël.

Van belang is dat die NG Kerk in 1843 bevry is van die onderhorigheid aan die staat. Sedert 1847 was daar nie weer ‘n Kommissaris-politiek teenwoordig nie. Hierdie vryheid bring verantwoordelikheid sodat die NG Kerk voortaan sy eie probleme, verhoudinge en vrae op ‘n kerklike wyse moes reël en oplos. Die kerk het reeds voor groot uitdagings te staan gekom en moes met waardigheid aan sy lidmate leiding gee.

Op die noordelike grens van die Kaap het ‘n nuwe hoofstuk in die geskiedenis van Suid-Afrika homself ontvou. ‘n Magtige volksverhuising het plaasgevind en sou ‘n onuitwisbare invloed op die ontwikkeling van die NG Kerk hê.

2.4 Kerklike eenheid word geografies versteur (1834-1854)

2.4.1 Voorspel tot die Groot Trek

In die geskiedenis van Suid-Afrika het die Tweede Britse Besetting van die Kaap in 1806 verreikende gevolge gehad. Die Kaap is deur die Britte beset as deel van

die Napoleontiese oorloë om die Britse handelsbande veral met die Ooste te beskerm. Die Kaapse hawe was 'n belangrike skakel met die Indiese handel. Tog was die Kaap slegs 'n klein onderdeel van die groter Britse koloniale ryk, maar moes as kroonkolonie volkome aan die Britse regering ondergeskik wees. Die Kaapse binneland, daarenteen, is gesien as "nuttelose streek waarin geen winspotensiaal is nie, maar wel groot finansiële uitgawes" (Venter 1985:11-12).

Die Britse regering se sosiaal-politieke- en besparingsbeleid het gelei tot ontevredenheid aan die Kaap en sou deel vorm van die redes waarom 'n groot hoeveelheid mense oor die noordgrens, naamlik die Oranjerivier (Gariep), getrek het.

Die Groot Trek word deur Muller (1968:151) beskryf as "die georganiseerde, fisieke landverlating van baie duisende Afrikaanssprekende grensboere uit die Britse Kaapkolonie na aangrensende gebiede in die noorde en noord-ooste sonder die bedoeling om ooit terug te keer." Later gaan Muller (1968:153-154) verder deur daarop te wys dat daar veel meer was as net 'n fisieke emigrasie: "Hoewel die Groot Trek uiterlik 'n fisieke emigrasie was, moet dit innerlik as 'n versetaksie van die Afrikaner-grensboere gesien word. In sy dieper wese het dit die elemente van 'n rebellie ingehou".

Du Bruyn (1986:127) is egter van mening dat die Groot Trek "was a resistance movement against British colonialism and oppression, but, ironically enough, it

was also an act of colonization. The establishment of independent Voortrekker states in the interior led to the suppression of black communities. To the descendants of the Voortrekkers the Great Trek is a symbol of freedom, but many blacks look upon this event as a period of conquest and loss of freedom.”

2.4.2 Die oorsake van die Groot Trek

Teen 1834 was daar reeds nagenoeg 1120 trekboerfamilies oorkant die Oranjerivier. Hierdie getal het stelselmatig gegroei en het ongeveer 10 000 Voortrekkers die trekpad aangedurf. Daar is talle redes waarom hierdie mense besluit het om 'n ander heenkome te soek. Carstens en Grobbelaar (1988:23) merk tereg op dat die redes “in die geheel gesien word soos dié mense dit moes ervaar het: ‘n aantasting van hul totale leefwêreld, stoflike en geestelike”.

Kortliks kan die volgende genoem word as redes:

- Die grensboere was gegrief omdat hulle nie saam gestem het met die beleid van die regering ten opsigte van die oosgrens nie. Konflik tussen die grensboere en die Xhosas op die oosgrens het gelei tot nege oorloë. Die stryd was om grond gebied en vee. Die regering het onvoldoende beskerming aan die grensboere verleen.
- Die vrystelling van slawe in 1834 het tot gevolg gehad dat die Boere groot finansiële verliese gelei het. Vergoeding is deur die regering aangebied, maar

die geld moes in London afgehaal word. Die Boere is van hulle arbeiders beroof.

- Daar was ontevredenheid oor die verengelsingsbeleid van die regering. Verengelsing was gemik op die skole, kerk en die instelling van Engels as enigste voertaal in regeringsliggame.
- Daar het 'n groeiende behoefte ontstaan aan selfregering.
- 'n Gevoel van Afrikaner-nasionalisme het vinnig opgang gemaak. Dit is gevoed deur 'n besondere samehorigheidsgevoel en die soeke na gemeenskaplike ideale.
- Die liberale gelykstellingsdogma van die sendelinge en die ooreenstemmende filantropiese wetgewing van die owerheid het die grensboere gegrief en hulle het hewig gereageer. Die gelykstelling van blank en nie-blank was onaanvaarbaar. Differensiasie in die gemeenskap was gebaseer op fisieke verskille naamlik velkleur. Ook maatskaplike klasseverskille tussen blank en nie-blank is onderskei. (Muller 1968:154-160; Van der Watt 1977:1-5; Carstens & Grobbelaar 1988:23-25). Van sy nie-blanke bediende, sy plaasarbeider, sy voormalige slaaf, sy Hottentot of Naturelledienskneg het die Afrikaner hom baie ver verwyder gevoel. Dat die Britse beleid geen differensiasie geduld het nie, het die Afrikaner dus ingrypend getref en hom heftig laat reageer. (Muller 1968:156).

2.4.3 Die invloed op Kerklike terrein

Met die noordwaartse beweging van die grensboere al verder die binneland in, het die Kerk se grense ook uitgebrei. Die NG Kerk het nog steeds die grensboere oorkant die Oranjerivier gesien as lidmate van die Kerk. 'n Voorbeeld hiervan is dat predikante van die grensgemeentes geen beswaar gehad het om die sakramente aan die trekboere oorkant die Oranjerivier te bedien nie. "Die trekboere het steeds na die gemeentes teruggekeer om hulle kinders te laat doop, belydenis van geloof te doen en in die huwelik te tree" (Van der Watt 1977:9).

Met die aanvang van die Groot Trek is daar 'n veranderde kerklike houding teenoor die Voortrekkers geopenbaar deur sommige predikante. Gemeentes het grotendeels "ontvolk" as gevolg van lidmate wat getrek het, en leraars het gepoog om mense te waarsku om van hul voornemens om te trek, af te sien. Geen predikant van die kerk het sy weg oopgesien om die Trekkers te vergesel nie. "Die Kaapse Sinode het die Trek betreur, dit pertinent veroordeel en deelnemers is later sydelings onder sensuur geplaas" (Muller 1968:164).

Die Voortrekkers het die gebiede Natal, Oranje Vrystaat en Transvaal binnegetrek. Hier het gou 'n hele aantal gemeentes ontstaan. Van der Watt (1977:40-44) is van mening dat ds Lindley as die grondlegger van die NG Kerk noord van die Oranjerivier beskou kan word. Volgens hom kan 26 Maart 1842 en

31 Maart 1842 onderskeidelik as die stigtingsdatums vir die NG Kerk in Transvaal en Oranje Vrystaat beskou word. Die twee gemeentes het wel tekenne gegee dat hulle graag by die Kaapse Kerk wil aansluit en die wens uitgespreek dat die Kaapse leraars hulle van tyd tot tyd sal besoek. In 1850 besluit die Kaapse Sinodale Kommissie om die gemeentes van Natal en Oranje Vrystaat te organiseer in die Ring van die Transgariëp. So het afgevaardigdes uit hierdie gebiede die Sinodes van die NG Kerk in 1852, 1857 en 1862 bygewoon.

In Transvaal was daar 'n aantal gemeentes wat geweier het om by die Kaapse kerk aan te sluit. Hoewel sommige gemeentes van Transvaal deel gevorm het van die Transgariëp se ring, het eersgenoemde gemeentes hulleself verwyderd gesien van die Kaapse Sinode. Engelbrecht (1953:36-37) stel dit dat die grondredes vir hierdie weiering van gemeentes veral op twee redes berus het, naamlik die gelykstelling tussen blankes en swartes, asook die seggenskap wat die Kaapse Goewerneur in kerksake van die Kaapse kerk gehad het. Die gelykstelling op kleurvlak sou 'n belangrike rol speel in die toekoms en sou reeds in 1857 die Sinode 'n ingrypende besluit laat neem.

2.5 Evaluering

2.5.1 Die eerste kerk op Suid-Afrikaanse bodem het totstand gekom op die grondslag van eenheid. Almal, ongeag ras of kleur, was deel van die kerk.

Hulle wat tot die geloof gekom het is opgeneem in die kerk en kon volwaardige lidmate word met alle voorregte.

2.5.2 Die andersoortigheid in lewenshouding, kultuur en die onderskeid in beskawingspeil het 'n spontane proses van skeiding tussen die Blankes en anderskleuriges tot gevolg gehad. Hierdie afsonderlikheid het geleidelik begin deurwerk na die kerk toe.

2.5.3 Uit die verloop van die geskiedenis het dit geblyk dat daar vrae ontstaan het ten opsigte van die gesamentlike gebruik van die nagmaal.

2.5.4 Eenheid was 'n werklikheid, maar die tekens van verskeurdheid het sigbaar geword.

2.5.5 So vroeg as 1829 het die saak van ras en die gesamentlike gebruik van die nagmaal reeds die tafel van die sinode bereik. Hieruit is dit duidelik dat daar gedurende hierdie tydperk reeds menings gehuldig is dat die gangbare praktyk nie aanvaarbaar vir sommiges was nie. Die pad is geleidelik voorberei vir 'n besluit wat die Kerk ingrypend sou raak.

2.5.6 Eenheid en die handhawing daarvan is grotendeels deur die invloed van die staat en sy seggenskap in kerksake bewerkstellig.

HOOFSTUK 3

GEDWONGE VERWYDERING BRING VERSKEURDHEID

3.1 “Vanweë die swakheid van sommige”- Die Sinode van 1857

Gedurende die eerste twee eeue na die koms van Van Riebeeck was dit 'n algemene gebruik dat Wit en Swart gesamentlike eredienste gehou het. Hierdie twee groepe het ook vrylik en gesamentlik deelgeneem aan ander kerklike byeenkomste (Van der Merwe 1936:149). Smith (1972:19-39) toon aan dat daar wel 'n geleidelike skeiding, nie net binne die Kerk nie, maar op verskillende lewensterreine plaasgevind het. Uiteindelik sou dit ook deurgewerk het op die terrein van die kerk.

Hoewel die meerdere vergaderings van die NG Kerk in hierdie tyd konsekwent besluit het ten gunste van een Kerk vir Wit en Swart, het daar 'n groeiende gevoel van ontevredenheid ontstaan. Die Grensoorloë, die vrystelling van die slawe, 'n proses van skeiding tussen blankes en anderkleuriges op sosiaal-maatskaplike terrein, asook die heersende arbeidspatroon het gelei tot rasseverskille. Namate die getalle van die anderkleuriges in die Kerk begin groei het, het sekere blanke lidmate begin vra na die moontlikheid van afsonderlike eredienste. Loff (1998:79-83) dui daarop dat daar reeds vroeg onderskeid gemaak is ten opsigte van blankes en anderkleuriges in terme van sitplekke in

die eredienste, dat hulle laaste met die Nagmaal bedien is asook die gebruik van bepaalde begraafplase op grond van kleur.

Die totstandkoming van die Zuid-Afrikaansche Republiek het juis hierdie gevoel weerspieël: "Their relationship with non-Whites in future would be dominated by one rule only: "no equality"... As early as 1855 the slogan "no equality" was entered into the Transvaal constitution (article 9), with the qualification that it applied both to church and state" (Loubser 1987:10,14)

Op die kerklike terrien het soortgelyke gevoelens die kerk oorspoel. In die gemeente Stockenström het die kwessie rakende kleurverskille die pad voorberei vir 'n saak wat uiteindelik op die agenda van die Sinode van 1857 geplaas sou word. Op die versoek van die Kommissaris-generaal Andries Stockenström het die Kaapse regering 'n groot gebied by die Katrivier aan die Kleurlinge gegee. Hierdie Oos-Kaapse reservaat was bedoel om as buffer te dien tussen die Xhosas en die blanke koloniste (Van Heerde 1951:88). In die nedersetting het die gemeente Stockenström (eers Balfour genoem) ontstaan en in 1831 is die gemeente deur die Ring van Graaff-Reinet by die NG Kerk ingelyf. Blankes het hul algaande in die gebied gevestig, het lidmate van die gemeente geword en het vir jare lank hul kerklike voorregte saam met die gekleurde lidmate geniet (Kleynhans 1973:316).

In 1855 versoek 45 blanke lidmate die kerkraad om aan hulle verlof toe te staan om afsonderlik die nagmaal te vier. As rede vir die versoek word aangevoer dat hulle nie vir mekaar hinderlik wou wees nie. Uit vrees dat toestemming tot die versoek sou lei tot kerkskeuring, het die Kerkraad geweier om dit toe te laat. Bowendien, so het die kerkraad aangevoer, het dit ingedruis teen die Nagmaalsformulier dit was ook in stryd met die Heilige Skrif, en dit het afgewyk van die Geloofsbelydenis (Kriel 1963:58).

Die 45 blanke lidmate het hul egter nie berus by die besluit van die kerkraad nie en hulle versoek tot die kerkraad herhaal. Intussen het die gemeente nie meer geressorteer onder die ring van Graaff-Reinet nie, maar wel onder die ring van Albanië. Die kerkraad het die versoek na die laasgenoemde ring verwys. Die Ring het eenparig besluit om by die kerkraad van Stockenström aan te beveel om “ter tegemoetkoming van vooroordelen en zwakheden” wel die nagmaal aan blankes en gekleurdes afsonderlik te bedien (Notule Ring van Albanië, 20 Okt. 1855:194). Die besluit van die Ring van Albanië om die rassevooroordele van sommige blanke lidmate tegemoet te kom, het groot opspraak verwek.

Die hele aangeleentheid gee ds. Shand van Tulbagh aanleiding om by wyse van ‘n beskrywingspunt die volgende vraag aan die Sinode van 1857 te stel: “Of het de goedkeuring der Synode wegdraagt, dat in de Gemeenten der Nederduitsch-Gereformeerde Kerk, waar men dit begeert, de gekleurden in een afzonderlijk

gebouw, echter onder het bestier en opzigt van den Kerkraad, alle voorregten der Christelike Godsdienst afzonderlijk genieten zullen” (Acta Synodi 1857:89).

Op Donderdag, 5 November 1857, kom die beskrywingspunt aan die orde. ‘n Ernstige bespreking volg. ‘n Groot aantal leraars en ouderlinge het deelgeneem aan die debat. Die standpunte vir en teen die beskrywingspunt was so sterk dat ds Shand versoek het dat sy beskrywingspunt liever by die bespreking gelaat moet word. Die saak was eenvoudig te delikaat!

Tydens die twintigste sitting van die Sinode van 1857 op Vrydag, 6 November 1857, dien ds A Murray (snr) van Graaff-Reinet ‘n voorstel in: “De Synode beschouwt het wenschelijk en Schriftmatig dat onze ledenmatten uit de Heidenen, in onze bestaande gemeenten opgenomen en ingelijfd worden, overal waar zulks gescieden kan; Maar waar deze maatregel, ten gevolge van de zwakheid van sommigen, de bevordering van de zaak van Christus onder de Heidenen in den weg zoude staan - de gemeente uit de Heidenen opgerigt, of nog opgerigten, hare Christelike voorregten in een afzonderlijk gebouw of gesticht genieten zal.” Die voorstel word uiteindelik “met eene groote meerderheid” goedgekeur (Acta Synodi 1857:60).

Van der Merwe (1985:29) verwys na “die gewraakte besluit” en stel dit dat die Sinode tog ernstig gesoek het om na die Skrif te luister sowel as om sy verpligting ten opsigte van sendingwerk na te kom. Volgens Saayman (1979:45-

47) het die besluit 'n toegewing bevat as gevolg van die “zwakheid van sommigen” en hierdie toegewing ten opsigte van afsonderlike byeenkomste is deur die Sinode as 'n ordereëling beskou wat die vooruitgang van die evangelie moes dien. Tog is Van der Merwe (1985:29) van oordeel dat die indruk gelaat is dat kleurvooroordeel binne die Kerk hierdeur gekondoneer word solank die evangelisering van die heidene maar net kan voortgaan. Hy kom tot die slotsom dat die hegte NG familieband van die sewentiende en die agtiende eeu 'n gevoelige letsel opgedoen het. Hoewel Saayman (1979:109) oordeel dat “The synod of 1857 certainly did not regard its decision as the framework for a policy of separate churches”, het dit wel later duidelik geword. “Die sinodale besluit van 1857 het nie net die vorming van kleurbepaalde gemeentes gesanksioneer nie, maar ook die weg gebaan vir die uiteindelijke vestiging van 'n afsonderlike Kerk.” (Loff 1998: 97).

Cronjé (1982:23) wys daarop dat daar in die afgelope dekade kritiek uitgespreek is in terme van die besluit van 1857, en dit juis deur onder andere sekere leraars van die NG Sendingkerk. Hulle argumente behels die volgende:

- “It was a wrong decision.
- Synod mentioned as motive for the decision “the weakness of some”, pointing to certain members of the D.R.C. who were not prepared to have joint services and joint Holy Communion with Coloured believers.

- It contributed to what later became Government policy of separation (“apartheid”)” (Cronjé 1982:23).

Die besluit van die Sinode het nie die praktyk vooruitgegaan nie, maar het die gebruik vanaf reeds vroeg in die geskiedenis van die Kaap weerspieël. Hoewel bekeerlinge uit die slawe, Kleurlinge en swart bevolking in die blanke gemeentes opgeneem is, is daar tog om bepaalde praktiese redes afsonderlike “oefenhuse” of “gestigte” opgerig. Hierdie besluit het nie ‘n nuwe praktyk ingelei nie, maar slegs amptelike bevestiging verleen aan reeds bestaande praktyke. Smith (1972:180) merk tereg op dat hierdie besluit “getuig van ‘n gebrek aan ekklesiologiese insig van die dinamiek waartoe die gereformeerde kerkbegrip wel sou kon lei, nl. die konstituering van ‘n afsonderlike inheemse kerk.”

Daarom sou die besluit stukrag verleen aan, en die weg baan vir al meer groeiende afsonderlike NG Kerke, op grond van kleuronderskeid, wat sou uitloop op die stigting van ‘n afsonderlike kerk. Die NG Kerk het gekom by die erkenning van die vork in die historiese pad van die kerk.

3.2 Kerklike eenheid binne eie geledere word versteur

Die Kaapse Sinode het in 1852 reeds goedgekeur dat die Transvaalse gemeentes by die Sinode ingelyf word en wel op voorwaardes soos deur die gemeentes gestel en deur hul Volksraad aanvaar. Met hierdie kerkregtelike reëling is die bestaande praktyk organisatories gereël en het daar bestendigheid

ingetree. Volkome eenstemmigheid is bereik, maar daar sou weldra teenkanting teen die besluit kom. As gevolg van verandering sedert die Sinode van 1852, het daar spoedig verset vanuit die Transvaal gekom en dit sou lei tot afskeiding en verdeeldheid onder die Voortrekkers.

3.2.1 Die ontstaan van die Nederduitsch Hervormde Kerk

Tydens die Sinodesitting van 1852 is 'n brief aan die vergadering voorgelê waarin hulle meegedeel is dat prop. Dirk van der Hoff uit Nederland op pad was om as leraar in die Transvaal te kom werk. Op vorige versoek van 'n kommissie van die Transvaalse Volksraad. 'n Paar jaar tevore, het prof UG Lauts die proponent oortuig om hier te kom werk. By sy aankoms is Van der Hoff gelegitimeer as predikant van die NG Kerk en in Mei 1853 het hy in Potchefstroom aangekom. Op 'n kerkraadsvergadering van 6 Junie 1853 is hy tot leraar van die gemeente verklaar. Juis op hierdie vergadering is die Sinode se besluit oor kleurandersheid voorgehou en daar is besluit om geen amptelike antwoord te gee alvorens die Volksraad en die ander gemeentes hierop gereageer het nie (Van der Watt 1973:66-67).

Tydens die Algemene Kerkvergadering te Rustenburg was die kwessie ten opsigte van die inlywing van die Transvaalse gemeentes by die Kaapse Sinode weer eens op die tafel. By hierdie geleentheid was drie gemeentes verteenwoordig, naamlik Potchefstroom, Rustenburg en Zoutpansberg.

Lydenburg was die enigste gemeente wat afwesig was. Hierdie gemeentes wat kort tevore (1852) eenparig besluit het om inlyf te word, besluit om die inlywing te verwerp. As rede word aangevoer dat die Kaapse Kerk in gebreke gebly het om Transvaal van leraars te voorsien. Verder maak hulle beswaar teen die bepalinge van die Kaapse Sinode en sien hulle nie hul weg oop om daaraan onderworpe te wees nie.

Van der Watt (1977:68-69) wys tereg daarop dat die bogenoemde redes nie water hou nie. Die Kaapse Sinode het eers later in 1852 vergader en dit was duidelik dat die Sinode op die punt was om die saak te hanteer, toe die berig ontvang is van die aankoms van Van der Hoff. Hierbenewens het die reglement waarteen soveel beswaard was, later as grondslag gedien vir die opstel van die Transvaalse Kerk.

Die redes vir hierdie standpunt sal sekerlik veel dieper gesoek moet word en nie slegs in dié twee redes nie. Die ongegronde vrees het nog steeds bestaan dat die inlywing van die Transvaalse gemeentes by die Kaapse Sinode politieke onderhorigheid aan die Britse bewind sou meebring. Ook die persoonlike optrede en houding van ds Van der Hoff het ongetwyfeld 'n rol gespeel in die nuwe gedagterigting (Odendaal 1957:116-120). "Oor Van der Hoff se gevoelens kan daar geen twyfel wees nie. Daar bestaan afdoende bewyse dat hy reeds vóór sy vertrek na Transvaal ongeneë was om in te val by die inlywing van die Ned.

Geref. Gemeentes van die Transvaal by die Kaapse Sinode.” (Van der Watt 1977:70).

Tydens ‘n gesamentlike vergadering van die Volksraad en die gemeentes in Transvaal op 22 November 1853 te Potchefstroom, was daar beswaar vanaf die gemeente Lydenburg teen die besluit van die Rustenburgse vergadering. Hoewel die voorsitter van die Volksraad by die vergadering gepleit het vir die inlywing by die Kaapse Sinode, het Van der Hoff hom ten sterkste daarteen uitgespreek en ook daarin geslaag om die vergadering te oortuig van die noodsaaklikheid om beide kerklik en burgerlik, vry en onafhanklik te wees. Die Kaapse Sinode is in kennis gestel dat die inlywing afgewys is. ‘n Afsonderlike kerkverband van die NG Kerk in die Transvaal het tot stand gekom, maar daar was geen sprake van ‘n ander Kerk, los van die NG Kerk nie. Die afskeiding of stigting van ‘n ander kerk naas die NG Kerk was glad nie hier ter sprake nie (Van der Watt 1977:71).

Die gemeente Lydenburg was steeds nie tevrede met die besluit nie en wou nog steeds in kerklike verband met die Kaapse Sinode staan. In Augustus 1854 besluit die kerkraad van Lydenburg om nie ds Van der Hoff as hul predikant te erken nie en vra om weer opgeneem te word in die Sinode van die Kaap (Geldenhuis 1951:65). President Pretorius van die ZAR wou graag eenheid onder die blankes in Transvaal behou en het politieke en kerklike verdeeldheid verhoed deur die inisiatief te neem vir die hervereniging van die Transvaalse gemeentes met die Kaapse kerk. Nogtans, na twee kerkvergaderings in 1859

waarin eenparig besluit is om met die Kaapse Sinode te verenig, het alles uitgeloop op 'n mislukking (Crafford & Gous 1993:289).

Die Algemene Kerkvergadering vind op 2 September 1861 te Pretoria plaas, en die volgende besluit is deurgegee aan die Kaapse kerk: "de Nederd. Hervormde Kerk in deze Republiek haar eigen bestuur hebben wil. Het is de wensch der Algemeene Kerkvergadering om voortdurend in eene zusterlijke betrekking te blijven tot uwe Synode...." (Van der Watt 1977:72). Hiermee het die afskeiding 'n voldonge feit geword en het die Nederduitsch Hervormde Kerk as 'n nuwe kerk in Transvaal ontstaan. Dié tragiese gebeurtenis het die geskiedenis van die kerk in Suid Afrika onherroeplik beïnvloed, en tot vandag bestaan hierdie verdeeldheid, te midde van dieselfde belydenis. Hoewel die afskeiding van die Hervormde Kerk sterk gefokus was op die Transvaal, sou daar weldra 'n volgende krisis geboorte skenk aan 'n nuwe kerk wat ook gemeentes buite die Transvaal sou hê.

3.2.2 Die Gereformeerde Kerk (GKSA) ontstaan as nuwe kerk op Suid-Afrikaanse bodem

Gedurende die tydperk tussen 1836 en 1854 het 'n stryd geheers rondom die gebruik van "de Evangelische Gezangen" in die NG Kerk. Reeds vanaf 1814 is die Evangeliese Gesange in die Kerk gebruik, maar tog was daar plekke waar hierdie gesange nie byval gevind het nie, en daar was in sommige gevalle selfs

ontevredenheid. Hierdie kerkstryd het hom veral in die gemeente van Colesberg afgespeel.

Ds Thomas Reid, eerste leraar van die gemeente van Colesberg, was 'n Skotse leraar wat ongekende ywer aan die dag gelê het om die gesange in die eredienste te laat sing. In sy ywer het ds Reid somtyds ontaktfol opgetree en het sy houding sommige lidmate van die kerk vervreem. Dit het tot spanning in die gemeente gelei. Na bewering sou die leraar selfs lidmate wat nie gewillig was om die gesange te sing nie, die sakramente geweier het, en geweier het om hul belydenis van geloof te laat aflê, of om hul huweliksgebooië af te lees. Dit sou uitloop op 'n tweespalt in die gemeente, en in 1853 kom daar 'n skikking waarin ds Reid homself bereid verklaar om binne vier maande as leraar van die gemeente te bedank, mits 'n bedrag van £ 1000 aan hom betaal word (Van der Watt 1977:78-80).

Die meningsverskille van Colesberg was hiermee nie van die tafel gevee nie, maar sou in die harte van lidmate voortduur, en selfs deur die Groot Trek is die stryd uitgebrei na die Transvaal. Later was daar ook lidmate in die Vrystaat en in die noordelike dele van die Kaap wat nouer aansluiting gevind het by diegene wat gekant was teen die sing van die gesange. Die saak is telkemale by verskeie Algemene Kerkvergaderings bespreek. Die vergaderings moes versoeke hanteer waar lidmate gevra het dat die gesange afgeskaf moet word, en in 1855 was daar selfs 'n versoek dat daar in Rustenburg twee gemeentes met een leraar sal

wees - een gemeente waar gesange gesing sal word en een sonder gesange!
(Van der Watt 1977:81).

Ds D Postma van die "Christeljk Afscheidene Gereformeerde Kerk" in Nederland het in 1858 na Suid-Afrika gekom. Hierdie kerk het vroeër reeds betrekkinge met die NG Kerk probeer aanknoop, maar dit was nie suksesvol nie (Kotzé 1978:129). Die anti-gesange lidmate was baie opgewonde oor die koms van die nuwe leraar, omdat Postma afkomstig was uit 'n kerk wat teen die sing van gesange was. Dit was duidelik dat die verskillende standpunte rondom die saak nie langer versoenbaar was nie. Die skeuring wat so lank reeds gedreig het, het nou 'n voldonge feit geword. Op 12 Januarie 1859 het ds Dirk Postma 'n Akte van Afskeiding, wat onderteken is deur vyftien persone, aan die Algemene Kerkvergadering voorgelê. Die volgende is onder andere daarin verklaar: "Ondergeteekenden zich bezwaard gevoelende over u genomen besluit van heden morgen, omtrent de aangeboden hulp uit Nederlands Kerk, wenschen zij evenwel van die hulp gebruik te maken, zooals die door die Kerk wordt aangeboden, verklaren door dezen vrijwillig dat zij van nu aftreden uit uwe Kerklijke gemeenschap, en wenschen te bestaan als eene Vrije Gereformeerde Kerk, overeenkomstig de leer, tucht en dienst der vaderen, zooals die zich te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 hebben geopenbaard, ...de Kerkorde gewijzigd naardat onze tegenwoordige omstandighede het vorderen" (Postma 1905:124; Geldenhuys 1951:72).

Op 10 Februarie 1859 is die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika te Rustenburg gestig. Kort hierna is gemeentes landwyd gestig. Nog 'n kerk in Transvaal het op die horison verskyn, en dit sou nog verder bydra tot verdeeldheid en verwarring. In Colesberg is ook in 1860 'n gemeente gestig. Pogings is veral deur die owerheid in Transvaal, by monde van MW Pretorius, aangewend om versoening te bewerkstellig tussen die nuut gestigte Gereformeerde Kerk en die Nederduitse Hervormde Kerk. Na drie mislukte versoeningspogings het dit duidelik geword dat die verskille nou wyer kring as net bloot die sing van gesange. Meer verskille is op die tafel geplaas, naamlik verskille in aksent oor leer, diens, tug en kerkorde. Hereniging het al meer onmoontlik gelyk.

'n Verdere terugslag het op die kerk in die Kaap gewag, en dit het weldra die NG Kerk en sy kerkverband geraak.

3.2.3 Loedolff-saak 1862: Kerkverband word begrens deur staatsgrense

Ten spyte van die aanvanklik onsimpatieke houding van die Kaapse Sinode ten opsigte van die Groot Trek en die koloniste buite die grense van die Kaapkolonie, het die oorgrote meerderheid van die mense buite die koloniale grense hulleself nog steeds gesien as volledig deel van die Kaapse NG Kerk. Die gemeentes in Natal en die Vrystaat is saamgevoeg as die Ring van die Transgariëp. 'n Aantal gemeentes in Transvaal het by die ring aangesluit, maar daar was tog gemeentes in Transvaal wat nie deel hiervan uitgemaak het nie. In 1852 is die

gemeentes in die Ring van die Transgariëp verteenwoordig deur afgevaardigdes by die Sinodesitting. Die Sinode het na aanleiding van die advies van William Porter, die prokureur-generaal, geoordeel dat hierdie gemeentes volledig deel van die Kaapse Sinode is. Die regsgeleerde het ondubbelsinnig daarop gewys dat die Kerk, as 'n geestelike liggaam, nie gebonde is aan territoriale (koloniale) grense nie (Van der Watt 1977:107-108).

Hierdie uitgangspunt sou gehandhaaf word selfs toe Hugo Hendrik Loedolff, 'n ouderling van Swartland (Malmesbury), tydens die Sinode van 1857 op 'n punt van orde wou weet of die vergadering wettig gekonstitueerd was. Die Vrystaat het sedert die vorige Sinodesitting onafhanklik geword, en ouderling Loedolff het die vraag gevra in die lig van die veranderde politieke omstandighede. Die Sinode het die saak bespreek en besluit om te volstaan met sy standpunt van 1852.

Vir Loedolff was hierdie saak egter nie afgehandel nie! Tydens die Sinodesitting van 1862 het hy reeds op die eerste sittingsdag gereageer toe die voorsitter die geloofsbriewe aanvra en die gemeente Pietermaritzburg noem. Hy het beswaar gemaak teen die toelating van afgevaardigdes uit hierdie Natalse gemeente by die Sinode en het aangevoer dat dit in stryd is met die landswet volgens Ordonansie 7 van 1843. Selfs toe die moderatuur gekies is, het hy beswaar gemaak teen die afgevaardigdes van buite die koloniale grense se deelname aan die verkiesing. Die Sinode het egter die status quo gehandhaaf en homself as

wettig gekonstitueerd beskou. Toe die Sinode sy besware van die hand wys, het Loedolff hom tot die burgerlike hof gewend (Crafford & Gous 1993:286).

Loedolff het onbeweeglik by sy standpunt gebly en 'n interdik aangevra by die Hooggeregshof teen ds AA Louw van Fauresmith se aanwesigheid by die Sinodesitting. Indien hierdie aansoek sou slaag, sou dit tot gevolg hê dat alle afgevaardigdes van gemeentes buite die Kaapkolonie hulle sittingsreg sou verloor. Toe sy aansoek nie slaag nie, het Loedolff dadelik oorgegaan tot die instelling van 'n regsgeding.

Die NG Kerk moes nou sy aanvaardereg om sy grense wyer te stel as die bestaande staatkundige en geografiese grense voor 'n geregshof verdedig. Die saak het voor die Hooggeregshof in Kaapstad gediën. Loedolff se regsverteenvoerder het gevra dat die Sinode van 1852 se besluit onwettig verklaar word en dat ds AA Louw dus nie daarop geregtig is om sitting in die Sinode te hê nie. Op 26 November 1862 lewer die hof uitspraak ten gunste van Loedolff, en verklaar dat die Sinode van die NG Kerk slegs uit afgevaardigdes van gemeentes binne die Kaapkolonie, saamgestel mag wees. Daarmee word die sinodale besluit van 1852 ongeldig verklaar. Dit was 'n groot skok en teleurstelling vir die Sinode. Die Kerkverband van die NG Kerk was nou bepaal deur die staatsgrense (Van der Watt 1973:104-110).

“Die gevolge van hierdie verloop van gebeure was onberekenbaar, want die natuurlike bevoegdheid van die Kerk om buite die koloniale grense uit te brei, was hiermee vernietig én die sinodale verband van die Ned. Geref. Kerk met die gemeentes in die afgeleë noorde beëindig” (Van der Watt 1977:112).

Vir Loedolff was die saak nog nie finaal afgehandel nie, en het hy verder gegaan om ook alle besluite en bepalings van die Sinodes van 1852, 1857 en 1862 as nietig verklaar te kry. ‘n Verdere hofsaak sou uitspraak lewer rondom hierdie bepaalde saak, en op 14 April 1863 lewer die regters eenparig uitspraak ten gunste van die verweerders. Die handeling van die bogenoemde kerkvergadering is as geldend en van krag beskou ten spyte van die feit dat die leraars en ouderlinge van die gemeentes buite die Kaap, teenwoordig was.

Die NG Kerk was nou genoodsaak om kerklik te herorganiseer, en dit sou lei tot afsonderlike Sinodes. Hierdie Sinodes was selfstandig en is deur die verloop van die geskiedenis aanvanklik gelei tot aparte funksionering.

3.2.4 Die NG Kerk op selfstandige en afsonderlike sinodale weë

Die gemeentes in die Vrystaat, Transvaal en Natal het na die Loedolff-saak buite die kerkverband gestaan en vir die kerk was dit ‘n gevoelige saak. Met hartseer was die kerk gedwing om op verskillende weë te beweeg. Met verloop van tyd

sou hierdie drie gebiede hulleself afsonderlik in sinodale vergaderings organiseer.

3.2.4.1 Die NG Kerk in die Vrystaat

Op 'n kerklike konferensie te Bloemfontein op 13-15 Januarie 1864 is opdrag gegee dat voorbereidings getref moes word met die oog op die konstituering van 'n eie Sinode. Al die Vrystaatse leraars het hierdie opdrag ontvang en hulle is bygestaan deur drie persone naamlik N Marais, A Roberts en G Visser. Die kommissie op 15 Junie 1864 te Bloemfontein onder voorsitterskap van ds G van de Wall, "om de Kerkwetten der Kaapkolonie aan eene herziening en wijziging naar de behoeften van dit land te onderwerpen" (Acta Synodi in die OVS 1865:3-4). Nadat hierdie belangrike taak afgehandel is, gee die vergadering opdrag dat 'n kerkvergadering op 9 November 1864 te Smithfield byeen geroep word. Hierdie vergadering is saamgestel uit die leraars van die Vrystaat asook drie afgevaardigdes uit elke gemeente.

Die taak van die vergadering was tweërlei, naamlik:

"Om de reeds gewyzigde Kerkwetten voor de laatste maal in revisie te brengen en eindelijk te bekrachtigen; om als uit den boesem der Gemeenten de Synode van den Oranje Vrijstaat te constitueeren" (Acta Synodi in die Vrystaat 1865:3-4).

Nadat die vergadering die eerste deel van sy taak sorgvuldig afgehandel het, verklaar die voorsitter, ds AA Louw, op 15 November 1864 dat die Sinode van die Oranje Vrystaat wettig gekonstitueer is. "Dit was die oorgang van die Transgariëpse Ring na 'n eie selfstandige Kerk in die Vrystaat hierdie; dit was feitlik die stigtingsvergadering van die Vrystaatse Sinode" (Gerdener 1934:198). Die eerste formele sinodevergadering het eers die daaropvolgende jaar, op 10 Mei 1865 te Bloemfontein plaasgevind.

Die Vrystaatse Sinode het bestaan uit twee ringe nl. die Ring van Winburg en die Ring van Fauresmith. Die NG Kerk in die Vrystaat was goed op weg in sy eie sinodale verband.

3.2.4.2 Die NG Kerk in Natal

Die Natalse Ring het op 30 April 1863 te Ladysmith byeengekom om te besin oor die kerkregtelike posisie van die gemeentes in Natal, siende dat hulle nie meer deel uitgemaak het van die Kaapse Sinode nie. Hoewel daar sterk gevoel was om alles in hul vermoë te doen om weer in sinodale verband met die Kaapse Kerk te tree, of om met die gemeentes in die Vrystaat of Transvaal te verenig, sou hul uiteindelik 'n eie afsonderlike sinode vorm (Kleynhans1973:327).

As gevolg van die politieke situasie het die gemeentes hulle losgemaak van Utrecht en Lydenburg. Alhoewel die Natalse Ring uitgedun was tot slegs vier

gemeentes, het hulle doelgerig voortgegaan. Op 'n vergadering vanaf 19 tot 28 Oktober 1864 te Pietermaritzburg, is 'n verslag rondom die Wette en Bepalings ter tafel geneem. 'n Kommissie is ook benoem met die opdrag om die Reglement van Orde vir die beoogde vergadering voor te berei (Gerdener 1934: 138).

Op 7 Junie 1865 het die Natalse gemeentes te Pietermaritzburg byeengekom, en as Sinode gekonstitueer. Hiermee het die Sinode van Natal ook sy beslag gekry.

3.2.4.3 Die NG Kerk In Transvaal

Die tydperk tussen 1853 en 1861 is gekenmerk deur verwarring en verdeeldheid. Soveel gebeurtenisse het bygedra tot hierdie toestand in die Kerk en die gemeentes in Transvaal was nie hiervan gespaar nie. Met die totstandkoming van die Sinodes in die Vrystaat en Natal was die logiese afleiding dat Transvaal in hul voetspore sou volg.

Ds FL Cachet van Utrecht het homself veral geroepe gevoel om die gemeentes saam te snoer en te organiseer in een kerkverband. In oorleg met al die ander gemeentes belê die Kerkrade van Utrecht en Lydenburg 'n vergadering vir 3 Desember 1866 te Utrecht. Die doel van die vergadering is aangedui as "eene vereeniging onzer verstrooide gemeenten, onder één Kerkbestuur, op grond van Gods Woord en de Formulieren van Eenigheid der Gereformeerde Kerk" (Handelingen der Algemeene Kerkvergadering van de Z.A.R. 1866:7). Op die

vergadering word besluit om alle gemeentes teenwoordig te verenig in een kerkverband.

Slegs vier jaar na die uitspraak van die Loedolff-saak was die gemeentes buite die grens van die Kaapkolonie georganiseer in drie afsonderlike Sinodes van die NG Kerk. Uit die grond van ontwrigting en onsekerheid het die Kerk krag geput en met groot erns en lewenskragtigheid gegroei. Geen afsonderlike kerk is gestig nie, maar wel afsonderlike kerkverbande vir die NG Kerk in verskillende provinsies.

3.3 Ontwikkeling van afsonderlike geboue vir die bearbeiding op kleurgrondslag

Die besluit van die Sinode van 1857 het nie 'n nuwe praktyk in die Kerk ingelei nie, maar bloot weerspieël wat reeds bestaan het. 'n Aansienlike getal afsonderlike Kleurlinggemeentes het reeds voor die tyd bestaan (Jaarboek Ned. Geref. Kerk 1973:275-276). Weliswaar was dit gemeentes wat aan die Sending Genootskap behoort het, naamlik Wagenmakersvallei, Tulbagh, Stellenbosch en andere. Tog is hierdie gemeentes deur die inisiatief van leraars en lidmate uit die NG Kerk gestig. Die Kerk se beleid was steeds dat hierdie lidmate volledig lede van die NG Kerk was.

Die Sendingkommissie is reeds in 1847 in die lewe geroep (Acta Synodi 1847: 74; Van Heerde 1951:84-85) en het in hierdie stadium ook 'n aantal werkkringe afsonderlik bearbei. Terwyl sommige lidmate by moedergemeentes ingeskakel was, is ander in genootskaplike gemeentes saamgetrek of afsonderlik deur Kerkrade bearbei. In die lig van die praktyk het die Sinode van 1857 dan ook verwys na gemeentes wat gestig kan word of reeds opgerig is (Kriel 1963:60).

Op verskillende plekke is geboue opgerig waarin anderskleuriges onderrig kon ontvang en waar hulle hul lidmaatsvooregte apart kon geniet. Voorbeelde hiervan kan kortliks soos volg genoem word:

- **Ceres:** Na die stigting van die dorp in 1849 bewillig die regering in 1850 grond vir Kerklike gebruik. Die gemeentestigting vind plaas op 12 Maart 1855 en die Kerkgebou van die gemeente van Ceres word op 5 Mei 1855 in gebruik geneem (Kerkraadsnotule Ceres 7 Mei 1855:7). Reeds vroeg in die geskiedenis van hierdie gemeente het vroeë opgegaan oor die moontlikheid om die anderskleuriges in 'n aparte gebou kerklik te bedien. Op 14 Mei 1859 is die gebou in gebruik geneem. Die gebou moes "dienen tot eene school en een godshuis voor de gekleurden waarin zij alle voorregten kunnen genieten" (Kerkraadsnotule Ceres 11 Januarie 1858: 28).
- **Swartland (Malmesbury):** In 1862 besluit die gemeente om Dirk Jan Hendrik Ruytenbeeck as eerste sendeling aan te stel en kort daarna gaan die

Kerkraad oor om 'n afsonderlike kerkgebou op te rig vir die bekeerlinge uit die heidendom. Reeds toe die Kerkraad 'n stuk grond vir dié doel bewillig het was dit "...onder dienverstande dat de gekleurde gemeente blyve onder het toeverzicht van den Kerkeraad en aan onze kerk verbonden-zullende echter wanneer zy zich daarvan wenschen te onttrekken, die gebouwen tot onze Kerk moeten terug komen" (Smit s.a.:303-304).

Hierdie kerkgebou is opgerig vir die afsonderlike bearbeiding op kleurgrondslag en het gou bekend gestaan as die "Kleine Kerk". Smit (s.a.:304-305) wys daarop dat ds Moorrees en die kerkraad wel 'n keuse gemaak het vir die kleurskeiding op kerklike gebied en dit sou tot gevolg hê dat daar 'n hewige stryd ontwikkel het. Op 1 April 1872 neem die kerkraad 'n besluit dat "Daar door kleurlingen misbruik gemaakt wordt van de vergunning om wanneer in de kleine kerk geen Avondmaal gehouden wordt, dat hier in de groote kerk kunnen doen, besluit de kerkenraad dat voor de toekomst allen die in de kleine kerk zyn aangenomen, aldaar alleen het Avondmaal kunnen gebruiken"(Kerkraadsnotule 1 April 1872:547-548).

Enkele maande later op 8 Julie 1872 besluit die kerkraad egter verder dat alle anderskleuriges belydenis sal aflê in die "kleine kerk". 'n Geringe uitsondering word gemaak: "hetzij de ouders in de groote kerk of de Kapel Lidmaten zyn geworden" (Kerkraadsnotule 8 Julie 1872:549). Die besluit het reaksie uitgelok en dit was duidelik dat sekere anderskleuriges nie tevrede was met

die besluit van die kerkraad nie. Hulle versoek om die besluit te hersien, het op dowe ore geval. Tydens 'n kerkraadsvergadering op 5 Julie 1875 word melding gemaak van 'n anderskleurige wat die Nagmaal gebruik het in die kerkgebou vir blankes en dit in weerwil van die besliste vermaning van ouderling du Toit (Kerkraadsnotule 5 Julie 1875:27).

Die ontevredenheid het gegroei en in 1880 is 'n klag teen ds Moorrees by die Ring in gediens omdat hy sou geweier het om 'n anderskleurige se kind in die kerkgebou vir blankes te doop. Die aangeleentheid het opskudding in die gemeente veroorsaak (Smit s.a.:305). Die Ring van Tulbagh het die saak na die Sinode van 1880 verwys wat dit na die ring terug verwys het. Hierna het die Sinode egter die ringe herverdeel, sodat Malmesbury voortaan onder die Ring van Paarl geresorteer het (Loff 1998:141). Voordat die saak afgehandel kon word het ds Moorrees in Junie 1881 sy emeritaat aanvaar (Smit s.a.:190).

Smit(s.a.:208) verwoord die proses en die gevoel van verontregting soos volg: "Intussen moes die klaers hulle aan die uitspraak van die kerkraad hou maar met die oneindige vertraging het die arme drommels moeg geword. 'n Deel van hulle het by die Engelse Kerk aangesluit, terwyl ander na ds Kotze gegaan het, en slegs 'n deel het, teen hulle sin, tog na die gebou gegaan wat die kerkraad gekry het."

Hanekom wys in Die Kerkbode (22 September 1948:665) daarop dat bogenoemde besluite van die Kerkraad vir hom 'n aanduiding is dat apartheid op kerklike gebied feitlik 'n volgroeide standpunt geword het: "Dit is dan ook opmerklik dat Kerkrade teen hierdie tyd nie meer na 'hoër' kerklike vergaderings met die saak kom nie; hulle besluit self in die lig van plaaslike omstandighede en laat dit daar. Daar is ook geen vraag of dit in ooreenstemming is met die Bybel nie en klaarblyklik ook geen gewetensbesware dienaangaande nie!"

- **Swellendam:** In Swellendam is die oefenhuis in September 1838 in gebruik geneem. Ook hier was almal deel van een gemeente, terwyl die anderskleuriges in 'n afsonderlike gebou aanbid het (Loff 1998:103-104).
- **Paarl:** Op die landgoed "Het Nieuwe Plantagie" is gedurende die eerste helfte van die agtiende eeu 'n slawekerkie deur die sieketrooster Hermanus Bosman opgerig. Smith (1972:47) merk in een van sy voetnotas op dat hierdie gebou "waarskynlik die eerste Kerkgebou vir Nie-Blankes aan die Kaap" was. In 1813 is 'n oefenhuis in die Hoofstraat (Suider-Paarl) opgerig en in 1860 word 'n tweede, (Noorder-Paarl) gebou (Loff 1998:104). Van Heerde (1951:106) wys daarop dat Blank- en Kleurlinglidmate van die gemeente wat in die Noorder-Paarl woonagtig was die behoefte gehad het vir so 'n gebou. Hy sluit af met die volgende opmerking: "Lange jare is blankes en gekleurdes saam hier bearbei."

Dit wil ook voorkom of die gesindheid van die inwoners van die Paarl onderling goed was. Dit blyk duidelik uit die aantekeninge van eerw. G Barker (soos aangehaal deur Van Heerde 1951:105): “Tot dus ver hou ek baie van die mense, hulle is goedhartig en vriendelik, en as in aanmerking geneem word dat al die swartes tot onlangs nog hul eiendom was, moet ek erken dat daar by hulle ‘n beter gevoel teenoor die swartes bestaan as wat die Britse Setlaars van Albanie openbaar.”

- **Beaufort-Wes:** Cormack, ‘n Engelsprekende sendingvriend, bou op eie onkoste in 1844 ‘n oefenhuis. Die Kerkraad het hierdie gebou vir twaalf jaar gehuur met die doel om dit te gebruik as skool en vir aanddienste vir anderskleuriges. Reeds die volgende jaar was die gebou te klein en moes daar ook op Woensdagaande dienste gehou word (Van Heerde 1951:118).
- **Richmond (Kaap):** In 1847 word die Kerkgebou tot beskikking van die anderskleuriges gestel en ‘n aantal jare later is oorgegaan tot die oprigting van ‘n eie gebou.
- **Mosselbaai:** Die gemeente is in 1845 gestig en maak reeds van vroeg af melding van ‘n aantal kleurlinge wat deel uitgemaak het van die gemeente. Die agterste banke in die Kerk is aan hul toegeken en in 1850 is ‘n poging aangewend om ‘n gebou vir die anderskleuriges te bou. As gevolg van die

gemeente se skuld las kon hierdie besluit egter nie uitgevoer word nie (Van Heerde 1951:131-132).

- **Murraysburg en Victoria-Wes:** In beide hierdie dorpe is geboue opgerig om voorsiening te maak vir die afsonderlike bearbeiding van lidmate op grond van kleur. Alhoewel die godsdienstige oefenhuis of inrigting reeds voor 1857 sy verskyning gemaak het, het daar na dié besluit wel groei en ontwikkeling gekom om meer van hierdie geboue op te rig. Ten grondslag van hierdie ontwikkeling was geen doelbewuste oogmerk vir afsonderlike gemeentes nie, maar dit sou uiteindelik noodwendig en spontaan in die rigting groei. Uiteindelik het daar geleidelik 'n groei gekom in afsonderlike gemeentes op kleurgrondslag.

3.4 Groei van afsonderlike gemeentes op kleurgrondslag

Reeds voor die Sinode van 1857 het daar gemeentes bestaan wat op kleurgrondslag gevestig was. Tydens die Sinodesitting is daar om 'n uitspraak gevra rondom drie gemeentes wat as "Gemeenten der Naturellen" beskryf kon word. Die gemeentes was die volgende:

- **St. Stephens**

Die gemeente se oorsprong en ontstaan kan terugvoer word na die vrystelling van die slawe. Gedurende die eerste helfte van die negentiende eeu het eerw GW Stegman sendingwerk in Kaapstad gedoen. Op 1 Desember 1838 het hy 'n diens gehou in die St. Andrew's Presbiteriaanse Kerk. Die gevolg hiervan was dat 'n groot hoeveelheid van die vrygestelde slawe van Kaapstad hulle by dié Kerk aangesluit het. Nadat daar spanning ontstaan het in die gemeente rondom 'n vorige leraar en ds George Morgan, die huidige leraar, het 'n afgeskeide groep van die vrygestelde slawe ontstaan. Onder leiding van Stegman en dr Adamson het hierdie groep 'n ou teater op die Boereplein gekoop en as 'n Kerkgebou gebruik (Loff 1998:107).

Meer vrygestelde slawe het hulle by die groep aangesluit. In 1857 is hul as gemeente by die Sinode ingelyf en ds Stegman is tydens een sitting van die Sinode as leraar van die gemeente bevestig. Die gemeente het bekend gestaan as St. Stephens. Met die oog op hul geestelike bearbeiding is "jongmense deur die twee broeders (ds Stegman en dr Adamson) opgelei en aangestel om op verskillende plekke geestelike werk te doen" (Van Heerde 1951:101). Die gevolg van hierdie opleiding was dat geestelike bearbeiding op kleurgrondslag op verskeie plekke geskied het, naamlik: Pniël, Augsburg, Clanwilliam, Caledon, Hermon, Groenberg, Beaufort, Klipfontein, Wynberg, Malmesbury, Paardenberg en Bainskloof (Van Heerde 1951:101-102).

- **George**

Deur die werk van die Londense Sendinggenootskap het 'n gemeente in George ontstaan en tydens die Sinode van 1857 het die gemeente die Sinode versoek om “haar als eene Gereformeerde te erkennen, en dan de heer Kretzen tot leraar deszelve te orden” (Acta Synodi 1857:76). “Die Londense Genootskap was in alles geraadpleeg en die onderhandelinge was vriendelik” (Van Heerde 1951: 117). Tog blyk dit dat die Londense Genootskap uit George onttrek het as gevolg van finansiële redes. “...the problem of dwindling resources and this waste became the most important single contributory cause of its (London Missionary Society's) ultimate decision to withdraw from a considerable part of its missionary responsibilities in South Africa” (Van der Linde 1991:415).

Die gemeente het nie sy weg oopgesien om met die nabygeleë gemeente in Paccaltdorp te verenig nie en het sodoende besluit om by die NG Kerk aan te sluit. Die beskouing word gehuldig dat Kretzer “op sy inisiatief die werk van die LSG onder die Kleurlinge oorgeneem en by die NG Kerk ingelyf is” (Kriel 1963: 41). Die Sinode het die versoek nie afgehandel nie en die saak is aan die Sendingkommissie oorgelaat om af te handel. Ongelukkig het dit lank gesloer en Kretzen het hom tot die Ring van Swellendam gewend, wat op hulle beurt hom as sendeling georden het. Hierdie gemeente het dus onder die opsig van die Sinodale Sendingkommissie gekom.

- **Caledon**

Die Evangeliese Gemeente op Caledon het 'n soortgelyke versoek as dié van George en St Stephen's tot die Sinode van 1857 gerig. In 1847 is die sogenaamde "De Apstoliese Unie" in die lewe geroep, waarvan Caledon en St Stephens deel was. Op versoek van die vrygestelde slawe is sendingwerk onder hulle begin doen deur Knobel, wat eers as 'n onderwyser opgetree het en later as sendeling georden is. Later is 'n kerkgebou en pastorie opgerig. Mans, sowel as die vroue in die gemeente het saamgewerk aan dié projek (Loff 1998:109-110; Van Heerde 1951:114-116).

In 1850 het egter 'n beduidende hoeveelheid lidmate by die Anglikaanse Kerk aangesluit en dit het moontlik as rede gedien waarom die gemeente die NG Kerk genader het om deel van die Kerk te word. Die gemeente het aangebied om sy eiendom aan die Kerkraad oor te dra. Knobel het op 23 Augustus 1856 die Kerkraadsvergadering van die NG Kerk van Caledon bygewoon om sy voordrag self te doen. Hy het namens die Evangeliese Gemeente die Kerkraad versoek om hulle "als Leden der NG Kerk te erkennen, onder hun opzicht te nemen en tot de gemeenschap van het H[eilige] Avondmaal toe te laten" (Notule Kerkraad Caledon 23 Augustus 1856:118). Die Kerkraad het die versoek toegestaan, onderhewig aan goedkeuring van die Sinode. Die Kerkraad het dan ook tydens die Sinodesitting van 1857 die volgende aan die Sinode voorgelê: "De Sanctie van de Hoog Eerwaarde Algemeene Vergadering der Nederduitsche

Gereformeerde Kerk word verzocht op een overeenkomst getroffen tusschen den Kerkeeraad der Ned Geref Gemeente te Caledon en den eerwaarde JC Knobel, daartoe gevolmagtigd door de Evangelische Gemeente uit de Kleurlingen ter gemelde plaats" (Acta Synodi 1857:257).

Die Sinode het goedkeuring verleen en daarmee was die ooreenkoms van krag. Die Evangeliese Gemeente het deel van die NG gemeente van Caledon geword. Tog was dit nie tenvolle 'n inlywing by die gemeente nie aangesien daar nog steeds aparte eredienste op kleurgrondslag gehou is. Van Heerde (1951:116) wys daarop dat "'n aantal broeders en susters van die moedergemeente met dienste en ander werksaamhede in die sendinggemeente gehelp het. Dienste is in die Gestig gehou."

Die Sinode van 1857 het dus verskillend gehandel met die drie gemeentes op sy agenda, naamlik dat een volwaardige lid van die NG Kerk geword het, die tweede is onder die opsig van die Sinodale Sendingkommissie geplaas, en die derde is onder beheer van die plaaslike gemeente geplaas, waar daar dan ook afsonderlike dienste gehou is.

Nuwe gemeentes op kleurgrondslag het geleidelik ontstaan vanuit die reëling om aparte dienste te hou en om geboue op te rig vir die doel. Dit het egter nie sondermeer oral gebeur nie. Erwee (1980:56) noem tien NG gemeentes in die Kaapprovinsie waar daar gedurende die negentiende eeu gereelde gesamentlike

dienste gehou is, sowel as drie ander gemeentes waar tot selfs in die eerste en tweede dekades van die twintigste eeu gesamentlike aanbidding plaasgevind het. By Stockenström, Vanrhynsdorp en Upington was die blanke lidmate by die bruin NG gemeente ingeskakel. Eers later sou die blanke lidmate 'n eie gemeente vorm (Erwee 1980:485).

In Beaufort-Wes, Clanwilliam en Calvinia het die gemeentes deel uitgemaak van die NG Kerk. "In 1851 word te Clanwilliam (na 50 jaar) 'n gemeente gestig in verband met die "Apostolische Unie" ...Na sy dood (eerw Smit) word die sendinggemeente gestel voor die vraag of hulle by die Ned Gereformeerde of die Anglikaanse Kerk behoort aan te sluit. Die keuse het op die NG Kerk geval" (Van Heerde 1951:125). Die gemeentes George en Zuurbraak, wat as vrug van die Sending Genootskap tot stand gekom het, is ook by die NG Kerk ingelyf (Van der Merwe 1985:32-33).

Loff (1998:105) verkies om van "die skepping van sendinggemeentes" te praat in plaas van "stigting" omdat dit volgens hom uitdrukking gee daaraan "dat die gemeentes *vir* die betrokke lidmate en nie *deur* hulle self gevorm is nie." Miskien is dit te veel gesê. Els (1971:118-119) wys daarop dat die totstandkoming van afsonderlike gemeentes vir anderskleuriges langs 'n "lang ontwikkelingsproses plaasgevind" het. In hierdie proses sou met reg gesê kon word dat verskeie insette uit verskillende hoeke bygedra het tot die stigting van afsonderlike gemeentes. Hierin was die anderskleuriges nie totaal passief en onbetrokke nie.

Dit blyk uit geleenthede waar briewe en versoeke deur anderskleuriges aan kerkrade en sinodes gerig is rondom die stigting van afsonderlike gemeentes of die oprigting van aparte geboue. Op 11 Januarie 1858 behandel die Kerkraad van Ceres 'n brief van "eenige gekleurden" waarin die oprigting van 'n gebou bepleit word (Kerkraadsnotule 11 Januarie 1858:27-28). Tydens die Sinode van 1863 is daar deur anderskleurige groepe enkele versoeke om die stigting van afsonderlike gemeentes tot die Sinode gerig (Acta Synodi 1863:19 Bylaag H,3).

Die afsonderlike bearbeiding van die anderskleuriges was 'n uitvloeisel van die Sendinggenootskap se arbeid. Van der Walt (1963:395) maak die stelling "Afsonderlike Kerkvorming het 'n sendinggenootskaplike oorsprong gehad, binne en buite die Nederduitse Gereformeerde Kerk." Volgens van der Walt (1963:425) het die kleurgevoel op kerklike gebied ontstaan uit reaksie teen die gelykstellingsidee van die Londense Sendinggenootskap; daarom het die kerke in die binneland 'n absolute kleurskeidslyn begin handhaaf. Els (1971:117-119) is egter van mening dat die stigting van afsonderlike gemeentes deur byvoorbeeld die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap "nie die gevolg van rassevooroordeel was nie, maar bloot die uitvoering van die beste en mees vrugbare sendingmetode, om naamlik, aan die nie-blankes, wat nie voldoende deur die gevestigde ("blanke") gemeentes bereik is nie, die evangelie doeltreffend te verkondig".

Niederberger (1959:174-175) verskil hiervan en toon aan dat die eintlike grond vir die afsonderlike gemeentes gesoek moet word in veral die negentiende eeuse rasse vooroordele. Die sogenaamde “swakheid van sommige” in die besluit van die Sinode van 1857, beskou Niederberger as ‘n konsessie waarin die Kerk nie die legitimering van die Skrif nie maar wel die sosiale-en politieke omwentelinge van die 19de in sy samelewing nagevolg het. Hy beskou die ontstaan van aparte kerke as die gevolg van die politieke denkstrukture in die Sendingbeleid van die NG Kerk: “Damit war de nied.-ref. Kirche Südafrikas auf Grund der Rasse in zwie Kirchen getrennt” (Niederberger 1959:175). Loff (1998:98-99) ondersteun hierdie standpunt en verwys na die sinode besluit van 1857: “Al is hierdie kleurvooroordeel by ‘n deel van die Kerk ook eufemisties *swakheid* genoem, was dit nietemin baie sterk. Om die werklikheid van kleurvooroordeel te akkommodeer, moes die gekleurde gewese heidene tot aparte gemeentes gevorm word wat in afsonderlike geboue afgeskei kon word.”

Tog merk Smith (1972:57) tereg op dat Kerkvorming, en by name inheemse Kerkvorming nooit hulle oogmerk was nie. Volgens hom was die ingesteldheid van die Sendinggenootskappe juis nie om afsonderlike gemeentes te stig nie, maar om blank en nie-blank in een gemeente saam te snoer.

“Hierin het die denke van die Ned. Gerf. Kerk egter - alhoewel gestimuleer deur die sendingywer van die Genootskappe - ordenend ingegryp en het hy, deur sy eventuele vorming van afsonderlike gemeentes en Kerkverbande vir die Nie-

Blanke, 'n 'eiesoortige weg' ingeslaan wat nie in die 'sendingdenke' van die Genootskappe aanwesig was nie. Natuurlik moet erken word dat hierdie weg wat deur die Ned. Geref. Kerk gevolg is, aanvanklik geen uitgewerkte en geformuleerde beleid ten opsigte van sy sendingaksie was nie. Veeleer was dit die resultaat van 'n bepaalde Kerklike praktyk in verband met die Nie-Blanke in die Kerk wat sedert die planting van dié Kerk aan die Kaap (in 1652) spontaan ontwikkel het" (Smith 1972:57).

Kleynhans (1973:317-319) sien die groei en ontwikkeling van afsonderlike gemeentes op kleurgrondslag as die aansluiting wat die NG Kerk gevind het by die oud-Christelike tradisie in die Kerkgeskiedenis. Hy wys daarop dat die Gereformeerde Kerk in Nederland teen die helfte van die agtiende eeu juis meer na omlýnde vorme en onderlinge verskeidenheid van die Kerklike groeperinge gekyk het. Buitelandse Kerke is onderskei van dié in Nederland en onderlinge verskeidenheid van die Kerklike groeperinge in die buiteland is erken. Die Kerkregtelike ontwikkeling in die Indiese Kerk dien hier as voorbeeld en het onderskeid getref tussen die Nederlandse, Portugese en Maleise gemeentes in afsonderlike verband op klassikale grondslag.

Dr A Kuyper (1940:13) lewer in 1890 'n referaat oor sending by die Zendingcongres te Amsterdam en stel dit dat "Het recht en de plicht tot zending rust in elke plaatselijke Kerk". Rondom die metodiek van sending maak hy die volgende stelling: "De zending onder de Heidenen en Mahomedanen moet zich,

in de prediking van de Wet en van het Evangelie beide, richten naar den bijzonderen aard van het volk, waaronder ze optreedt, vooral naar het gehalte van haar afgoderij; en voorts aan de Belijdenis van den Christus volkomen vrijheid laten, om, zoodra ze tot eigen Kerkenformatie leidde, dien eigenaardigen vorm aan te nemen, die bij de bestaanswijze van zulk een volk past.” Dat die gedagte van afsonderlike kerke, hoewel meer toegespits op volkekundige verskeidenheid, gangbaar was vir die kerk in Nederland in hierdie tydperk is duidelik. Ook die feit dat die beginsels van Kuyper se referaat, soos vervat in ‘n rapport, in 1896 deur De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland aanvaar is. Ruimte is gelaat vir die totstandkoming en bestaan van afsonderlike kerke vir die inheemse bevolking (Kuyper 1940:21-38). Die NG Kerk het in sy benadering, om afsonderlike kerke op kleurgrondslag te vestig, hierdie pluriforme kerklike patrone geadem en uitgebou.

Van der Merwe (1985:29) stel dit dat “In die sending kan en mag die evangelisering van die heidene nie losgemaak word van die opbou van die jong Kerk wat op die sendingveld gebore word nie.”

Boshoff (1983:21-22) sluit hierby aan wanneer hy daarop wys dat Sending, Kerkstigting impliseer. “Kerkplanting, en dan in die volle sin van die woord ecclesia completa staan sentraal in die Sending... dat Sending Kerkstigting impliseer het, was so gewoon soos die lug wat mens inasem... Dat die NG Kerk in sy sending dus Kerke stig is hom kwalik te verwyt.” Ook merk hy op “dat daar

by die Kerkvorming ruimte vir die volkereverskeidenheid gemaak moet word, kan deur geen eerlike soeker na die principium missionis ontken word nie.” Kunneke (1993:222) merk tereg op dat Boshoff van die verwarrende gebruik van die begrip kerk om die stigting van die Sendingkerk as ‘n natuurlike proses aan te dui gebruik maak. “Sending impliseer die stigting van gemeentes en nie kerkverband nie, terwyl Boshof eintlik kerkverband bedoel.” Die groei van afsonderlike gemeentes op kleurgrondslag sou tot gevolg hê dat hierdie gemeentes totaal onderworpe aan die gemeente waaruit dit spruit óf aan die Sinodale Sendingkommissie was.

Die afbakening van die arbeidsterreine ten opsigte van die bearbeiding van anderskleuriges het voortdurend in die teken van verwarring, oorvleueling en onsekerhede gestaan. Eerw Jongeneel rig in 1863 ‘n versoekskrif tot die Sinode waarin hy meer duidelikheid rondom sake soos die verslaggewing van sendelinge, die doop van anderskleurige kinders en hul inskakeling in die gemeente vra. Hy vra die Sinode:

- “ 1. Om verwarring en verdeeldheid te voorkom, bepale de Synode, dat op plaatsen, waar de Kerk eene Zending-gemeente heeft, de Kerkraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente sich niet inlate met door doop of aanneming gekleurden in zijne gemeente op te nemen.
2. Hoe moet men handelen, wanneer Heidenen aanzoek doen om hunne jonge kinderen door den doop in het Christendom in te lijven?

3. Aan wie moet een geordende Zending verslag doen van de door hem gedoopten en aangenomen, met namen, toenamen, ouderdom en datum, asook de volle namen der doopgetuigen? Aan den Kerkraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente, aan de Ringsvergadering, of aan de Zending-Commissie?" (Acta Synodi 1863:19 Bylaag H,3) Die Sinode het uiteindelik besluit dat aan die Ring verslag gedoen moet word.

Onsekerheid rondom die saak was egter nie uit die weg geruim nie, want tydens die Sinode van 1873 vra die Kerkraad van Burgersdorp by wyse van 'n beskrywingspunt: "In welke verhouding staat eene Zendinggemeente, waar geen geordende Zending is, tot de Kerkraad eener gevestigde gemeente onzer Kerk, of wie is verantwoordelik voor zulk een gemeente?" Die Sinode besluit : "Onder het opzigt van den Kerkeraad, die voor zulke gemeente verantwoordelik" (Acta Synodi 1873:35). Daar kan met goeie reg gevra word: "Wat sou die Sinode besluit het ten opsigte van so 'n sendinggemeente waar daar wel 'n geordende sendeling gestaan het?" (Kriel 1963:61)

Verwarring en onsekerheid rondom die hantering van sake rakende die gemeentes op kleurgrondslag het stukrag verleen en die behoefte laat ontstaan vir meer helderheid en konsolidering op een of ander wyse. Die situasie is veral deur die sendelinge wat die gemeentes bedien het as negatief ervaar en die samevoeging van die gemeentes tot 'n kerk is as 'n moontlike oplossing gesien.

“Afsonderlike godsdienstige byeenkomste vir die Nie-Blanke sou noodwendig tot afsonderlike gemeentes lei en afsonderlike gemeentes sou tot ‘n afsonderlike Kerk aanleiding gee” (Smith 1972:71). Linde (1974:121) beskou die ontstaan van ‘n aparte kerk uit die heidendom, “as die resultaat van ‘n proses van voortsrydende stratifikasie dit wil sê van die agterbanke na ‘n ander gebou en later ‘n eie Kerk.” Die noodwendigheid van die proses sou net deur die historiese verloop bevestig kon word.

3.5 Ontstaan en groei van afsonderlike kerke op kleurgrondslag

3.5.1 “Nederduitse Gereformeerde Zendingkerk”

Drie en twintig jaar na die besluit in 1857 om anderskleuriges in aparte geboue te bedien, het ‘n hele aantal gemeentes tot stand gekom en was daar ‘n lewende belangstelling in die skepping van ‘n breëre Kerkbestuur om die gemeentes saam te voeg. Die verwarring en onsekerheid rondom die hantering van sake het ook bygedra tot hierdie behoefte aan beter organisasie.

Die sendeling van Wellington, JC Pauw, het vroeg in 1880 ‘n brief aan die NG Kerk se amptelike tydskrif gerig, waarin hy ‘n sinvolle Kerklike organisasie vir die sendingwerk bepleit. Hy tref ‘n vergelyking tussen die sendeling en die predikant. Die predikant kon hom tot die Ring of Sinode wend terwyl die sendeling op sy eie sake moes hanteer. Volgens Pauw was daar geen Kerklike vergadering waartoe

die sendeling hom kon wend nie. Ook die gemeentes stem hom tot bekommernis. In sy brief stel hy die⁹⁰vraag wat die NG Kerk te doen staan. Hy wys op twee moontlike oplossings, nl. Om volledig opgeneem te word in die NG Kerk, óf om 'n eie kerk te vorm. In 'n voetnota onderaan die artikel merk die redakteur op dat die NG Kerk nog nie gereed is vir die eersgenoemde moontlikheid nie (Loff 1998:117; Van der Merwe 1985:33). Hierop sou die Sinode van 1880 'n antwoord gee.

Ds S Hofmeyr, leraar van Montagu, het aan die behoefte vir 'n samesnoering van die verskillende sendinggemeentes uitdrukking gegee deur 'n beskrywingspunt aan die Sinode te stuur vir oorweging. "De Synode overwege de wenschelijkheid om de Zendinggemeenten onzer kerk langzamerhand tot een lichaam te organiseren, en neme daartoe de vereischte maatregelen" (Acta Synodi 1880:10). Hierdie beskrywingspunt is na die Sendingkommissie verwys, wat "die aangeleentheid op 'n konferensie met sendelinge" (Smith 1972:72) bespreek het. Die konferensie is te Worcester gehou. Ongelukkig is daar nie 'n verslag van hierdie byeenkoms nie en kan daar nie met sekerheid gesê word wie almal die geleentheid bygewoon het nie. Slegs in die verslag van die Sendingkommissie aan die Sinode van 1880 word daar melding gemaak van "een tal Zendelingen uit om te Worcester, gedurende twee dagen, zamen te komen" (Acta Synodi, Bylaag de Zending 1880:7).

Tydens die Sinodesitting van 1880 het die Sinodale Sendingkommissie sy verslag voorgehou aan die vergadering. As deel van die verslag is 'n "schema" behandel wat bedoel was om "den wasdom en bloei van de Binnelandsche Zending der Nederd[uitsche] Geref Kerk te bevorderen" (Acta Synode 1880:57). Hierdie "schema" is breedvoerig en intensief bespreek. "Punt vir punt het die Sinode hierdie konstitusie in oorweging geneem, dit gewysig, uitgebrei en tot sy bevrediging gefinaliseer" (Kriel 1963:67).

Op Vrydag, 12 November 1880, besluit die Sinode om oor te gaan tot "de oprichting van eene afsonderlijke Nederduitsche Gereformeerde Zendingkerk" (Acta Synodi 1880:57). Hierna is die Actuarius Synodi en die Sendingkommissie gevra om te bepaal welke aanpassings daar aangebring moet word ten opsigte van die "Wette en Bepalinge" om hierdie besluit te kon akkommodeer. Tien dae later is die verslag van die kommissie behandel en goedgekeur (Acta Synodi 1880:72).

Die Binnelandse Sendingkommissie ontvang die opdrag om verder uitvoering te gee aan die besluit van die Sinode en om die sendinggemeentes in kennis te stel van die besluit. 'n Vergadering is op 5 Oktober 1881 te Wellington belê en die sendinggemeentes is versoek om 'n ouderling saam met die leraar na die vergadering af te vaardig. As voorwaarde vir 'n gemeente om deel te hê aan die stigtingsvergadering moes hy aan die volgende vereistes voldoen, naamlik:

1. Die gemeente moet 'n wettig saamgestelde kerkraad hê,

2. Die gemeente moet ten minste een derde van die sendeling se salaris betaal,
3. Vaste eiendom moet volgens die voorgeskrewe bepalings van die konstitusie aan die Binnelandse Sendingkommissie ten gunste van die NG Sendingkerk oorgedra word (Smith 1972:73).

Die eerste Sinodesitting van die Kerk op kleurgrondslag het op 5 Oktober 1881 plaasgevind. Slegs vier gemeentes was verteenwoordig:

- **Wellington:** Eerwaarde Jacob Cornelis Pauw en Ouderling Jan Julie;
- **Wynberg:** Eerwaarde Dirk Jan Hendrik Ruytenbeeck en Ouderling Andries Overmeyer;
- **George:** Eerwaarde Johann Kretzen;
- **Zuurbraak:** Eerwaarde Johannes Petrus Rossouw (Adonis 1982:60; Loff 1998:125; Kriel 1963:73).

Die feit dat slegs vier gemeentes uit die moontlike sestien gemeentes tot die konstituering van die Sinode oorgegaan het, was opvallend. Tog sou hierdie stigting tot voorbeeld vir verdere stigting van afsonderlike kerke dien. "Wat die planting van hierdie eerste afsonderlike Ned Geref Dogterkerk van soveel belang maak, is die feit dat die konstitueringspatroon navolging gevind het by die konstituering van bykans al die verdere afsonderlike dogterkerke wat tot stand gekom het. Die totstandkoming van 'n kerkregtelik-selfstandige dogterkerk was

nog buite die bedoeling en perspektief van die moederkerk by hierdie eerste konstituering van die toekomstige dogterkerke” (Smith 1980:87).

Die Sendingkerk het vinnige groei getoon en by die tweede Sinodesitting in 1891 was reeds sestien gemeentes deur twaalf leraars en tien ouderlinge verteenwoordig. “The natural growth of the N.G.S.K. was considerably stimulated by the transfer of the Zuid-Afrikaansche Zending Gesticht in Cape Town and fourteen congregations of the Rhenish Missionary Society to the N.G.S.K., as well as the incorporation of congregations among Coloured people in other provinces of South Africa and in South West Africa (Namibia)” (Cronjé 1982:25). Teen 1896 het die getal gemeentes tot twintig gestyg.

Die grondslae wat hier gelê is het verrykende gevolge vir die planting van inheemse dogterkerke deur die NG Kerk gehad.

3.5.2 Nederduitse Gereformeerde Kerk in Afrika

Gedurende die sestiger- en tagtigerjare van die negentiende eeu het die Kerk ‘n herlewing beleef. Konferensies is gehou, soos byvoorbeeld die Christelike konferensie in 1860 te Worcester. Hier is geestelike opbou sowel as die sending beklemtoon. Dit het in die meeste gevalle tot ‘n verdieping in geloof gelei.

Die NG Kerk het die Sending as belangrike en wesenlike taak van die Kerk beskou. Sendingywer het gegroei en ook die gemeentes het deur middel van die plaaslike leraar erns met die bearbeiding van anderskleuriges gemaak (Gerdener 1930:145-146). “Die geestelike nood van die Nie-blanke het meer as een predikant na aan die hart gelê en dikwels moes hy naas die bearbeiding van eie lidmate óók – by gebrek aan ‘n sendeling – die sendingwerk behartig. Kerkraadsnotules en ringsverslae getuig van die gemeentes wat op een of ander wyse met sendingaksies besig is en waarby predikant, Kerkraad en gemeentedelede betrokke is” (Van der Watt 1980:127).

Die gemeentes het sonder uitsondering die sending as ‘n vanselfsprekende taak beskou. Bevestiging hiervan vind ons in die besluite van die NG Kerk in die Oranje-Vrystaat. Met sy eerste Sinodesitting in 1865 bepaal die Sinode volgens artikel 59, dat elke gemeente verplig sou wees om binne sy eie grense sendingwerk te doen (Smith 1972:77). By die Sinode van 1871 word eenparig besluit dat “Deze Synode wenscht zich... beslistelijk uit te spreken dat het de plicht is (volgens art. 59(c)) van iederen plaatselijke leraar onzer kerk, om de openbare genademiddelen te bedienen aan de Kleurlingen binnen zoodanige gemeente, waarin hij gesteld is om te arbeiden” (Acta Synodi, OVS 1871:114).

Saam met bogenoemde uitgangspunt was die NG Kerk daarvan oortuig dat die selfstandigwording van die jong kerke hoë prioriteit moet geniet. Die bestaan van afsonderlike kerke is as goed en reg beskou. “Gedurende die eerste vier

dekades van die twintigste eeu is die denke oor die kerk en sending oorheers deur die selfbewuswording van die jongkerke en hul strewe in kerkregtelike en kulturele sin” (Hofmeyr 1996:332).

Hierdie standpunt is deur die Internasionale Sendingkonferensies wat die gedagte ondersteun het, versterk. Tydens die Zendingscongres te Amsterdam op 28-30 Januarie 1890 lewer Abraham Kuyper ‘n referaat oor “Zending” en stel dit duidelik dat die reg en plig van Sending by die plaaslike Kerk berus. Verder verwys hy in terme van die metodiek van Sending na die noodsaaklikheid van die gerigtheid op die besondere aard van ‘n bepaalde volk ten opsigte van die verkondiging van die evangelie, asook die vorming van ‘n eiesoortige Kerk. (Kleynhans 1973:319). Hierdie gedagterigting het neerslag gevind in die denke van die NG Kerk in sy benadering tot die vestiging van afsonderlike jong kerke. Inheemse kerke vir verskillende groepe sou juis die evangelieverkondiging bevorder. Met hierdie oortuiging het die NG Kerk met sy sendingtaak voortgegaan en was die oogmerk die stigting van inheemse jong kerke.

“In die koers wat die Ned. Geref. Kerk, met die daarstelling van afsonderlike kerkverband vir inheemse bevolkingsgroepe, in die loop van die 19de eeu ingeslaan het, bevind hy hom op die spoor van pluriforme kerklike patrone” (Kleynhans 1973:320). Linde (1974:128) wys tereg daarop “dat die rasionalisasie van die begrip “ras” as “veelvolkigheid” ‘n poging tot herstratifikasie was.” Hy gaan verder deur te wys op die beweging van die Kerk vanaf “geloof” na “ras” as

voorwaarde vir lidmaatskap in die NG Kerk (1857) en daarna word die begrip “ras” met “veelvolkigheid” as voorvereiste vervang. Hierdie pad sou tot die afbreek van kerklike eenheid lei, en daarmee saam die verwydering van lidmate met dieselfde belydenis en kerkregtelike grondslag.

Die snelle ontwikkeling tot selfstandige kerke het besorgdheid en vrae laat ontstaan. Niederberger (1959:310) skryf: “Wenn man jedoch den innern Stand der Bantukirche betrachtet, fragt man sich unwillkürlich, warum ihre Unabhängigkeit mit solcher Eile vorangetrieben wurde. Sie ist nämlich in jeder Beziehung noch von der Mutterkirche abhängig.” Die ontwikkeling van afsonderlike kerke moet teen die agtergrond van die feit dat die NG Kerk reeds teen 1951 sy Sendingbeleid ten opsigte van die stigting van afsonderlike kerke duidelik geformuleer het gesien word. Vanselfsprekend het dit tot gevolg gehad dat daar spoedig tot die stigting van kerke oorgegaan is. Die afhanklikheid van die dogterkerk aan die moederkerk is nie as ‘n hindernis gesien nie. Die NG Kerk het nie die konstituering van afsonderlike kerke op kleurgrondslag gekoppel aan die mate van onafhanklikheid, soos byvoorbeeld finansieel, van die dogterkerk nie.

Smith (1972:101-102) sê dat daar met goeie reg gevra kon word of die eis van die Gereformeerde Kerkbegrip wat deur die NG Kerk gehandhaaf is, in die vaslegging van ‘n grondwet vir die dogterkerk geregverdig was. As gevolg van hierdie afhanklikheid “het die moederkerk hom op ‘n “ongereformeerde” wyse die

jurisdiksie oor die dogterkerk toegeëien en dit in 'n grondwet vasgelê. Alhoewel dit as 'n natuurlike houding van die moederkerk teenoor die nog al te afhanklike dogterkerk beskou kan word, het dit tog afbreuk gedoen aan die erkende Gereformeerde insig omtrent die Skriftuurlike "selfstandigheid" van die Kerk en die beoefening daarvan deur die dogterkerk."

Van der Merwe (1985:44) erken dat die Sendingaksie van die NG Kerk wat uitgeloop het op die konstituering van afsonderlike kerke, "mank gaan aan 'n gebrekkige kerkbegrip."

Die NG Kerk het voortgegaan met sy sendingwerk en het die stigting van afsonderlike kerke op kleurgrondslag ten doel gestel. Die sendingywer het gegroei ten spyte van 'n aantal hindernisse wat in die pad gelê het.

Een sendingprobleem was die tekort aan werkkragte en daarom het die konferensie te Worcester besluit om ds Robertson na Europa te stuur om onder meer hulp vir die dringende sendingwerk in Suid-Afrika te vind. As resultaat van die opdrag het twee Sendelinge, naamlik Alexander Mckidd uit Skotland en Henri Gonin vanaf Switserland aangemeld. Ongelukkig sterf Mckidd kort na sy aankoms in die Soutspansberge, maar sy taak word oorgeneem deur Stephanus Hofmeyr, en hy arbei daar tot sy dood in 1905. Henri Gonin het hom in die Pilanesberg op Saulspoort, naby Rustenburg gevestig, en geseënde werk daar

gedoen. Sendingwerk het ook na Betsjoeanaland, die distrik van Waterberg naby Warmbad, Masjonaland en Nyassaland uitgebrei (Van der Watt 1980:113-115).

Die Basoeto-oorloë en Tweede Vryheidsoorlog (1899) het spanning tussen die Voortrekkers in die Vrystaat en sekere groepe van die plaaslike swart bevolking gebring. Na die Tweede Vryheidsoorlog het 'n aansienlike getal swart lidmate na ander Kerke oorgegaan. Ook het ongelukkigheid rondom die hele gebeure rakende Abram Poho ontstaan. As gevolg van die gebrek aan Blanke Sendelinge, asook die uitbeweeg van swart lidmate uit die Kerk, het ds Theron, as destydse Sendingsekretaris, na beraadslaging met sommige blanke NG leraars, toestemming verleen tot die "ordening" van Poho as sendeling. Toe die Sinode egter in 1903 vergader was die Sinode nie bereid om Poho as Sendeling van die NG Kerk te aanvaar nie, aangesien die vereiste kerklike prosedure nie by die ordening gevolg is nie. Die gevolg hiervan was dat Poho die NG Kerk in 1905 verlaat. 'n Aansienlike aantal lidmate van verskillende gemeentes het hom gevolg (Van der Merwe 1985:39).

"Dit het die vertroue in die Moederkerk geskok. Ook is in hierdie besluit die onwilligheid van die Moederkerk om die selfstandigheid van die Bantoeerkerk te erken gesien. Daar was geen konsultasie van die Bantoeegemeentes nie en die aanvanklike versoek van die kategesekonferensie om die besluit in heroorweging te neem, is van die hand gewys. Kerkregtelik kan die sinodale besluit verdedig

word, maar sendingkundig was dit 'n mistasting wat die N.G.K. se sendingaksie geweldig benadeel het" (Odendaal 1970: 526).

Oral in Suid-Afrika is sendingwerk gedoen en het dit tot die begin van gemeentes gelei en sou uiteindelik op die stigting van afsonderlike Sinodes uitloop. "The growth of the mission work of the D.R.C. made it possible for a Synod to be constituted at Bloemfontein on 9 March 1910. The Church decided on its name as the Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk in die Oranje-Vrystaat" (Cronjé 1982:65). Hierdie Sinode het uit veertien gemeentes wat verteenwoordig was bestaan. In 1963 is die naam na die Streeksinode OVS van die NG Kerk in Afrika verander.

Op 2 Maart 1932 is die eerste Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk van Transvaal byeengeroep. Die Sinode het uit 43 gemeentes en 22 Sendinggenootskappe bestaan en die afgevaardigdes uit 9 swart leraars, 30 ouderlinge en drie verteenwoordigers uit die NG Kerk bestaan met die stigting van die Sinode was ook Kleurling-gemeentes deel van die Sinode, maar in 1958 is hierdie gemeentes op hul eie versoek na die NG Sendingkerk oorgeplaas (Cronjé 1982:55-56).

Sendingwerk in die Kaapprovinsie het gegroei en ontwikkel totdat die noodsaaklikheid vir 'n eie Sinode al meer op die voorgrond getree het. Die Nederduitse Gereformeerde Bantoekekerk in Suid-Afrika het op 7 November 1951

te Oos-Londen byeengekom. Twee verdere Sinodes het ook in die Kaapprovinsie tot stand gekom naamlik:

- Die Sinode van Phororo in die noordelike Kaap by Mafeking het op 15 Maart 1966 as gebiedsinode van die NG Kerk in Afrika tot stand gekom.
- Die Streeksinode van Transkei het op 29 Augustus 1978 by Decoligny vir die eerste keer vergader (Cronjé 1982:51-52).

Die Sendingwerk in Natal het ook goed gevorder en op 30-31 Oktober 1952 het agtien afgevaardigdes op Ladysmith byeen gekom om die eerste Sinode van die NG Sendingkerk in Natal te stig.

Federale bande het die verskillende Sendingkerke onder Swart lidmate aan mekaar verbind. Op 7 Mei 1963 het die verteenwoordigers van al hierdie kerke op Kroonstad byeengekom en is 'n historiese besluit geneem dat hulle sal verenig tot 'n algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Afrika. Al die bestaande sinodes het streeksinodes van die Kerk geword (Brown 1981:72). "Die Ligstraal" het die amptelike kerkblad en spreekbuis van die NG Kerk in Afrika geword. 'n Afsonderlike Kerk op kleurgrondslag vir die Swart lidmate het sy beslag gekry. Dit sou nie lank duur voordat 'n soortgelyke proses onder die Indiërs ook sou realiseer nie.

3.5.3 Reformed Church in Africa

Op 17 November 1860 het 'n totaal van 341 kontrak-plaaswerkers vanaf Indië met die skip by name "Fruro" in Durban aan wal gestap. Slegs enkele dae later is hul gevolg deur nog 318 Indiërs. Hierdie twee groepe werkers se koms was die gevolg van die behoefte aan werkers in die suiker- en katoenplantasies nadat werwing onder die Zoeloes nie genoeg werkers opgelewer het nie. Die Indiese families is groot en dit sou tot 'n natuurlike groei in die bevolking bydra. Dit en die groot aantal immigrante uit Indië het daartoe gelei dat die hoeveelheid Indiërs in Suid-Afrika teen 1911 tot 152 094 gegroei het. Sommige van die werkers het later die plase verlaat en hul eie besighede begin en in die dorpe en stede ander beroepe gevolg. Wetgewing in 1913 is uitgevaardig om immigrasie uit Indië te beperk en in 1953 is alle immigrasie uit dié land tot 'n halt geroep (Cronjé 1982:73)

Teen 1965 het die totale Indiërbevolking in Suid-Afrika tot 533 000 gegroei, waarvan 441 000 in Natal woonagtig was. Verskeie religieuse affiliasies het onder hierdie groep bestaan, naamlik 20% Moslems, 68% Hindoes, 7,7% Christene, 3,3% geen religieuse affiliasie en 1% behoort aan ander groepe (Cronjé 1982:74). "Omdat die Indiërbevolking in Suid-Afrika aanvanklik as tydelike inwoners van die land beskou is en die Blanke bevolking gevoel het dat die Indiërbevolking na Indië moes terugkeer, het bykans tagtig jaar verloop

alvorens die Ned. Geref. Kerk officieel met sendingwerk onder hulle begin het” (Smith 1972:120).

Die Natalse Kerk het in 1946 in Pietermaritzburg met sendingwerk onder die Indiërs begin en in 1957 word die eerste Indiërgemeente, met lede uit Durban ingeskakel, gestig. “In 1951 a convert, Murugan, after receiving a certain amount of training, was licensed as an evangelist and became the first full-time worker of the D.R.C. among Indians” (Cronjé 1982:74). Die werk het so gegroei dat Pretoria in 1957 as die eerste voltydse Sendeling bevestig word. Sendingwerk in Durban het fluks gevorder en in 1965 word die tweede gemeente, Durban-Suid, gestig.

Die gemeentes Emmanuel (1971), Moria (1979) en Jeshurun (1981) het gevolg. Gemeentes het ook in Transvaal tot stand gekom. Op Goeie Vrydag, 16 April 1965 is die eerste gemeente in Germiston gestig. Arbeid onder die Indiërs het gegroei na ander dele van die land naamlik Pretoria, Lenasia, Kaapprovinsie, Port Elizabeth en Kimberley (Cronjé 1982:74-81).

Tydens die sitting van die Algemene Sinode van die NG Kerk van 1966 word ‘n konsep-kerkorde vir die stigting van ‘n Indiërkerk aanvaar. Die Permanente Regskommissie word die opdrag gegee om die weg tot ‘n sinodale kerkverband vir die verskillende Indiërgemeentes aan te wys (Acta, Algemene Sinode 1966:521).

Volgens die advies van die Regskommissie het die voorsitter van die oudste gemeente, naamlik Pietermaritzburg, al die ander bestaande gemeentes uitgenooi om skriftelik te kenne te gee of dit hul begeerte is om in een kerkverband onderling te verbind en of die oudste gemeente kan optree as die sameroeper kerk. Na die instemming van die kerkrade, is hul versoek om afgevaardigdes met geloofsbriewe na 'n konvensie te stuur waar die kerkorde aanvaar moes word en die konstituering van 'n Sinode sou plaasvind (Acta of First Synod Indian Reformed Church 1968:23).

Op 27 Augustus 1968 het die konvensie van die Indiërgemeentes in Pietermaritzburg byeen gekom. Na enkele wysigings aan die voorgestelde kerkorde, is dit as basis vir die vereniging van die gemeentes in een kerkverband aanvaar. Hierna het die konvensie besluit om as Sinode te konstitueer. Die Reformed Church in Africa het tot stand gekom (Smith 1972:121-122; Van der Merwe 1985:88). Dié nuwe dogterkerk het uit die vier bestaande gemeentes bestaan en het reeds van vroeg af te kenne gegee dat hul strewe na eenheid met die ander lede van die NG Kerkfamilie (Cronjé 1982:79-80).

Smith (1972:122) merk tereg op dat die vorming van hierdie jongste dogterkerk van die NG Kerk in verskeie opsigte verskil het van die voorafgaande kerkstigting. Die gemeentes van die dogterkerk was van die begin van die beplanning vir kerkstigting by die onderhandelinge betrek. Die inisiatief tot konstituering, hoewel op advies van die moederkerk, het uitsluitlik vanuit die

dogtergemeentes self uitgegaan. Die kerkorde het plek gemaak vir die gebruikelike grondwet en die kerkorde is in samewerking met die dogtergemeentes opgestel. Brooks (1982:78-79) wys daarop dat daar geen artikel in dié kerkorde voorkom wat die Reformed Church in Africa in 'n ondergeskikte posisie teenoor die NG Kerk stel nie.

Die Indiërkerk het in alle opsigte as 'n selfstandige afsonderlike dogterkerk tot stand gekom. Tog jammer dat die kerk se grense weer bepaal is deur die kleurgrondslag.

“As vrug op die sendingarbeid van die Ned Geref Kerk tussen die 1881 en 1985 is byvoorbeeld nie minder nie as vyftien jonger kerke sowel in die binneland as in talle Afrikalande – selfs sover as Portugal – gestig” (Hofmeyr 1996:332). Die impotensie van verdeeldheid het egter geboorte aan 'n nuwe strewe tot kerklike eenheid geskenk. Die soeke na kerklike eenheid en ekumene sou lei tot verskeie organisasies en liggame wat die eenheid kon herstel en versterk.

3.6 Evaluering

3.6.1 Hierdie tydperk in die geskiedenis van die eenheid van die kerk is ingelei deur die besluit van 1857. Dié besluit was geneem deur die NG Kerk as geheel, maar hierdie eenheid sou binnekort versteur word. Die tydelike

ordereëling het skeiding gebring tussen die blanke en anderskleurige lidmate van die NG Kerk.

3.6.2 Verwydering was die kenmerk van hierdie tydperk in die geskiedenis van die NG Kerk: verwydering wat uiteindelik verskeurdheid sou meebring.

3.6.3 Twee blywende kerkskeurings het die NG Kerk negatief geraak. Die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika het ontstaan as gevolg van meningsverskille, koppigheid, skeurmakery en persoonlikheidsverskille.

3.6.4 Die uitgangspunt, wat dui op 'n miskonsepsie, dat 'n keuse gestel moet word tussen eenheid of waarheid was hier gangbaar. Hierdie denkraamwerk moet vervang word met 'n keuse van eenheid én waarheid.

3.6.5 Die Loedolff-saak het die gemeentes buite die Kaapkolonie gedwing om sinodale selfstandigheid te verkry. Verskeurdheid het gekom as gevolg van die staat se invloed op die kerk.

3.6.6 Die gemaklike en byna onverstaanbare aanvaarding van die wyse waarop die eenheid van die liggaam van Christus in hierdie tydperk verbreek is, kan toegeskryf word aan 'n sogenaamde liberaal-teologiese denke. Hiervolgens is die ware kerk die onsigbare kerk en die ware eenheid is dus ook onsigbaar. Sodoende word geen afbreek aan die eenheid gedoen as gelykgesindes hul eie kerke stig nie (Jonker 1987:35-44 en Crafford & Gous 1993:292-293).

3.6.7 Die afsonderlike bediening aan die anderskleuriges deur die ontwikkeling ~~van afsonderlike~~ geboue het tot gevolg gehad dat afsonderlike gemeentes gestig is en uiteindelik afsonderlike kerke. Inheemswording en afskeiding het in 'n noue verband met mekaar gestaan. Die pad het geloop van totale eenheid na verwydering en later tot verskeurdheid.